

Zvonimir Bartolić

HRVATSKI KNJIŽEVNI I NEKNJIŽEVNI TEKSTOVI NA TLU MEĐIMURJA DO 1918.

I.

Temeljiti odgovor o postojanju i životu hrvatske književnosti na tlu Međimurja do godine 1918. hrvatska književna znanost još nije dala, premda se istodobno ne može reći da takvih pokušaja, barem tematski naznačenih, nije bilo.¹ Ali, javljajući se sporadično, svi ti pokušaji — najčešće prigodnog karaktera i bez osobitih znanstvenih pretenzija — ne daju potreban odgovor o životu hrvatske književnosti u Međimurju, tako da stvarne dimenzije te književnosti odista niti približno do sada nisu naznačene. Ako je tako s književnim tekstovima, dakle s tekstovima koji su i po tradicijskim književno-povijesnim kriterijima već i do sada ulazili u književnu povijest, onda je svakako još teže s neknjiževnim tekstovima za koje književna znanost do sada nije pokazala veće zanimanje. Međutim, pristupajući ovoj temi, i skupljajući materijal, moram reći da je nalaz zaboravljenih ili nepoznatih tekstova, književnih i neknjiževnih, premašio očekivanja tako da će dobar dio građe — poradi ograničenosti prostora — moći biti tek spomenut.

Ulazeći u traženje početaka hrvatske književnosti i pismenosti na tlu Međimurja, mora se reći da odgovor na to pitanje nije nimalo jednostavan. Za sada potpuno pouzdane podatke o hrvatskoj pismenosti i književnosti, i to odmah u većem broju, imamo iz druge polovice šesnaestog stoljeća. Točnije, do sada najstariji poznati hrvatski pismeni dokument, pisan na tlu Međimurja, predstavlja jedna obveznica Jurja Zrinskog, data na ime Jurja Zebića. »My Iyray Zrinzky — glasi obveznica — pryely zmo od Zlwge nassega Iwrya Zebycha w tallereh | zlatyh dwkатыh penez dwkatow chetyry zto, wzaky dwkat po zto nowacz, ke penezы on ye dal nam w zayam na potrebochw nassw y nasse bratye, cha zprawlahomo penezы, oteywchy ze yzdwsyty Iednym dwsnykom, od kyh behomo w zayam penezы wzely, na potrebochw, kada gozpw ewu od rosemberga, machehu nassw, zadowolyzmo onom swmmom penez, cha ye pokoyny gozpodyn othacz nas nyoy Zapyzal, da yoy ze yma daty. Za kyh ymenwanyh dwkat chetyry zta, Iwray Zebych da ze yma w nassem gradw w oozlyw yz nassyh pryhodysch naplattyty po wremenw, kada se bwde moglo. I na to mw dazmo ow nas lyzt otwo-

¹ »Međimurje u našoj književnosti«, *Međimurski glasnik*, br. 4, Čakovec, 1932. Rad je potpisan šifrom Međimurec (Franjo Šafarić); Tomislav Prpić »Međimurje u hrvatskoj književnosti«, *Varaždinske novosti*, br. 21, Varaždin, 1933; Milivoj Slaviček, »Međimurje i hrvatska književnost«, *Naša dostignuća*, Čakovec, 1960; Vilko Ivanuša, Predgovor knjizi pjesama Stjepana Bencea, *Kruh sozom zamešeni*, Kulturno-prosvjetno društvo: hrvatskih Zagoraca, Zagreb, 1963; Vinko Lisjak, »Međimurje i hrvatska kultura«, *Međimurski kalendar*, Čakovec, 1969.

ren pod nassw pechat, I nasom ze rwkom podpyzazmo ,w memwryw. na nowyh dworyh nassyh oberh Zwernyka, 4. dan maya Leto 1568. Georgius Comes de Zrynio, manuprop». ² Kronološki drugi do sada poznati dokument šest godina je mlađi i predstavlja jedan darovni list pisan 1. veljače 1574. u Čakovcu Turnu. »Mi Juraj knez vekovečni od Zrinja — glasi darovnica — tarnikov kraljev meštar i svete rimske cesarove i kraljeve svitlosti tanačnik, i Kristof takajše knez vekovečni od Zrinja, rečene svete rimske cesarove i kraljeve svitlosti kapitan, na znanje dajemo i va tom našem listu zlamenujemo vsim, kim je dostojno, da mi videči i smišljajući vernost i službe verne i dostojne vernosti plemenitoga i viteškoga Ivana Karinčića, sluge našega i porkulaba grada našega Novoga na Dobri, kimi službami vernimi on je prvim našim i nam vazda verno služil i verne službe i ugodne nam i prvim našim povekšaval u potribnih mestih i vrimenih, ne milujući svoga života ni marhe svoje i na potle takajše služiti nam hoće, dali smo mu u sučiji slapsanskoj, u kotaru našega grada Ozlja u varmeje zagrebskoj iminje naše, najpervo za dvorno mesto, kmetski seli celi dvi, po imeni jedno selo Bernete Horvatiča zvano, drugo selo Mihete Bradišića zvano, i k tomu celih sel kmetskih sedam s kmeti naselenimi po imenu na jednom celom selu Martin Krajačić i Mihe Vračeljak, na drugom celom selu Blaž i Ivan Hercegi, na tretom pol selu Martin Robič, na četertom pol drugom selu Cvitanoviča zvanom Stipan Radušević i Smukaunič Mihe, na petom celom selu Gašpar Šimković, na šestom celom selu Stipana Vlaha zvanom Mihe Tuškan i neki Jagodič kovač, na sedmom selu Fabete Vračeljaka zvanom Jure i Marko Tuškani, i k tomu na općini pri vinogradu kmet jedan po imenu Kate Kokot. Ke imenovani celi seli dvi kmetski za dvorno mesto dvim i k tomu imenovanih sedam celih sel kmetskih, na kih su kmeti naseljeni, i Matetu Kokotu, kmeta na općini, sa vsimi oblastmi i pristojanjem, po imenu zemljami oratnimi, težaniami i netežaniami, poljiami, ravniciami, ispašči, senokošiami, loziami, gajii, verti, dragami i berdašči, vinogradi i vinograckiami oberšji, s vodami, potoki i vodam otočišči, ribnjaci i njih mesti, malini i malinskim mesti, općeno sa vsimi celotami vsakih hasan i k nim pristojanja, čim su rečena sela i kmeti gradu našem Ozlju do sada služili i dužni bili služiti imenovanomu Ivanu Karinčiću i njegovu ostanku i njegova ostanka ostanku s pravicom vekivečnom neodazvanom pod summu pinez dukat zlatih ugarskih trista dajemo i dali smo i zapisujemo tako, da mi ni ostanak naš Ivanu Karinčiću ni ostanku njegovu u nijedno vrime ne moremo uzeti rečenoga imanja, ne postavivši i ne davši njemu ili ostanku njegovu rečenih zlatih dukat tri sto. I tomu našem danju na potvrđenje dali smo ov naš odtvoren list pod pečati naše i naših ruk podpisanje. U našem gradu Čakovu turnu, prvi dan februara leta 1574«. ³ Oba dotična dokumenta potječu iz pisarnice Jurja Zrinskog i potpuno ne odražavaju jezično stanje u Međimurju, premda se istodobno ne može tvrditi da se jezik tih dokumenata ni u čemu ne naslanja na govorni jezik Međimurja. Je li hrvatskih pisanih dokumenata na tlu Međi-

² Ivan Kukuljević, *Acta croatica*, »Listine hrvatske«, knj. 1, Zagreb, 1891, str. 263.

³ Emil Laszowski, *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1951, str. 6—7.

murja bilo i prije 1568, za sada izravnih dokaza za to nema. Ipak, govoreći o ustanovljivanju najstarijih književnih i neknjiževnih spomenika na tlu Međimurja, ne smijemo zaobići stariju *Prekomursku pjesmaricu* ili *Prekomursku pjesmaricu I* koja uz *PavlinSKU pjesmaricu* iz 1644. i *Ščrbačičevu* iz 1687. predstavlja najstariju hrvatskokajkavsku pjesmaricu uopće. Fancev je na temelju svojih proučavanja⁴ stavlja u godinu 1593, što uglavnom prihvaća i Olga Šojat.⁵ Ta pjesmarica, podijeljena u pet dijelova, ima 532 očuvane stranice. Po građi većinom sadrži crkvene pjesme, ali u četvrtom i petom dijelu ima i pjesama svjetovnog karaktera. Oslanjajući se na stariju hrvatsku književnost, pjesmarica zasigurno pripada međumurskom tlu, i u njoj nalazimo pjesme sa starijom datacijom od godine 1593. Jedna od njih — *Pjesma o Sigetu*—premda je nastala nešto kasnije, nosi godinu 1566, dok nam druga pjesma — *Cantio de matrimonio* — nedvojbeno pokazuje godinu nastanka, 1534, i autora pjesme Andreasa Šajtića:

To pesen spravil, leipo je zveršil,
 Andreas Šajtić v dobroj voli,
 po Kristuševom na sveit rodjenjei
 jezero pet stou trideset v štertom.⁶

Tako smo ujedno dobili ime najstarijeg hrvatskog pjesnika iz sjeverne Hrvatske. Šajtiću Franjo Fancev pripisuje i pjesme *Tužim mnogo Bogu* i *Oženil se je mlad junak*, a Olga Šojat spominje da bi se njegovom autorstvu mogla pripisati još i pjesma *Blaženi ljudje ki se Boga bojo*. Međutim, govoreći o pjesmama starije *Prekomurske pjesmarice*, može se uočiti da dvije svjetovne pjesme pokazuju još nešto: pokazuju socijalne slojeve kojima su pojedine pjesme namijenjene, a time nam se donekle otvaraju i vrata u razjašnjenje podrijetla pjesmarice. Olga Šojat dobro zapaža da pretpostavljeni pjevač recitator u *Pjesmi o Sigetu* svoje slušatelje naziva gospodom, dok se naprotiv u pjesmi *Tužim mnogo Bogu* slušatelji nazivaju braća.⁷ To zapravo govori da je *Pjesma o Sigetu*, koja je nastala u »Čakovom Turnu«, Čakovcu — kao što se iz jedne kustode vidi — bila namijenjena višim slojevima, gospodi, najvjerojatnije gospodarima Čakovca, Štrigove i Lapšine, dakle Zrinskim, i njihovom krugu, dok nam invokacija »Poslušajte braća, čudna dugovanja« u pjesmi »*Tužim mnogo Bogu*«, govori da je pjesnik, deklamator, imao pred sobom socijalni sloj kojemu je i sam pripadao. S obzirom na to da se radi o izrazito moralnodidaktičnoj pjesmi, a takve su uglavnom i ostale svjetovne

⁴ Franjo Fancev »Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka« *Ljetopis JAZU*, sv. 45, Zagreb, 1935; »Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima«, *Hrvatska revija*, br. 11, Zagreb, 1937, tečaj 10; »Kmet-muž u hrvatskoj dopreprodnoj poeziji«, *Savremenik*, br. 12, Zagreb, 1937, tečaj 26; »Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova«, *Ljetopis JAZU*, sv. 51, Zagreb, 1939.

⁵ Olga Šojat, »O Prekomurskoj pjesmarici I (1593?)«, *Kaj*, br. 9—10, Zagreb, 1975, tečaj 8; »Prekomurska pjesmarica I (1593?)«, *Hrvatski kajkavski pisci*, knj. 1, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska-Zora, Zagreb, 1977.

⁶ *Prekomurska pjesmarica I*, *Martijanska pesmarica*, Univerzitetna knjižnica Maribor, sg. MS 56.

⁷ Olga Šojat, »O Prekomurskoj pjesmarici I (1593?)«, *Kaj* br. 9—10 Zagreb, 1975, tečaj 8, str. 104.

pjesme starije *Prekomurske pjesmarice*, možemo zaključiti da se pjesnik obraća članovima neke od bratovština — što se međusobno nazivaju braća — kojih je u Hrvatskoj bilo već od trinaestog stoljeća, a postoje dokazi da ih je bilo i u Međimurju.⁸ Zato i nije nerealno postanak ne samo starije *Prekomurske pjesmarice* nego i mlađe, one iz 1756, povezati uz čakovečko područje, i postojanje bratovština u Međimurju. U Prekomurju, u selu Markiševci, pronađena je još jedna pjesmarica s naznakom mjesta »v Nedelišči« i naznakom godine »Od Christussevoga na sveit porodienja, da se je pisalo jezero i šest sto tri deset i drugo«.⁹

Gotovo istodobno s pojavom prvih pisanih netiskanih tekstova na hrvatskom jeziku na tlu Međimurja javljaju se i prvi tiskani tekstovi na hrvatskom jeziku. Kao što je poznato, u ljetu godine 1574. u Nedelišću je tiskan Pergošićev *Decretum*, prva hrvatskokajkavska tiskana knjiga. Tim Međimurje, de facto, u hrvatsku književnost ulazi na velika vrata. Počam pak od trinaestog stoljeća, kada se javljaju prve pismene vijesti o Međimurju, zabilježeni su i prvi nazivi imanja i naselja.¹⁰ Kasnije, u popisima župa zagrebačke biskupije,¹¹ u Međimurju, »inter Muram et Dravom«, 1334. i 1501. bilježimo pokraj sanktorema i nekoliko hrvatskih naseljenih toponima. Tako godine 1334. u popisima župa zagrebačke biskupije u Međimurju nalazimo župe »sancte Marie Magdalene de Strigo« i »sancti Laurencii de Perlok«.¹² U popisu iz 1501. spominje se mjesto Nedelc, Lopathyc, Strigo, Szredysche, Belyc, Thwrucz, Bystercz, Brezth i Prylak.¹³ Ipak, kao što smo i vidjeli, prvi nam se hrvatski pismeni spomenici javljaju dosta kasno, premda raniju pojavu hrvatske pismenosti ne bismo trebali isključiti.

Početke hrvatske pismenosti na tlu Međimurja, naime, pretpostavlja se, da bismo mogli vezati uz Štrigovu, odnosno uz postojanje redovnika glagoljaša u Štrigovi. Vijest o tomu — kako nas upozorava Rudolf Horvat¹⁴ — donosi nam augustinac Marko Forstal Hybernus, dvorski kapelan Nikole Zrinskog Čakovečkog. Forstal je napisao povijesnu biografsku raspravu Zrinskih *Stemmathographia mavortiae familiae comitum de Zrin*,¹⁵ u kojoj nam,

⁸ Emil Laszowski, »Zrinski mauzolej u Sv. Jeleni kod Čakovca«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1928, knj. 9, str. 244—259; Andela Horvat, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956, str. 80—81. Treba spomenuti da su za bratovštine bile sastavljene i neke tiskane knjige. Dvije knjige koje se pripisuju Boltžaru Milovcu također su bile namijenjene bratovštinama. Vidi: Olga Šojat, *Hrvatski kajkavski pisci*, II, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zora—Matica hrvatska, Zagreb, 1977, str. 143—144.

⁹ Vilko Novak, »Prekmurske rokopisne pesmarice«, *Jezik in slovstvo*, br. 6—7, Ljubljana, 1973/74, tečaj 19.

¹⁰ Rudolf Horvat, *Poviest Međimurja*, Zagreb, 1944, str. 8—9.

¹¹ Međimurje je od početka u sklopu zagrebačke biskupije, u okviru Bekšinskog arhidakonata, koji je obuhvaćao i znatan prostor u današnjoj Mađarskoj i Prekomurju.

¹² Franjo Rački, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, *Starine*, knj. IV, JAZU, Zagreb, 1872.

¹³ Franjo Rački, o. c.

¹⁴ Rudolf Horvat, »Crte iz hrvatske povijesti«, *Hrvatski dnevnik*, 24. XII. 1940, Zagreb, br. 1673, tečaj V.

¹⁵ Marko Forstal Hybernus, *Stemmathographia mavortiae familiae comitum de Zrin*, Nacionalna sveučilišna knjižnica, sg. R 3031, Zagreb. Napominjem da se u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, pod signaturom Acta Zrinski, fasc. 280, konv. c, kut. 1. i fasc. 280, konv. c., kut. 2, nalaze još dva prijepisa Forstalove *Stemmathographiae*. Ta dva primjerka nalazila su se prije u državnom arhivu u Beču.

pokraj drugih podataka, donosi i veoma zanimljivu vijest o postojanju redovnika glagoljaša u Štrigovi, odnosno govoreći o Štrigovi Forstal govori i o opatiji koju su posjedovali redovnici glagoljaši. Forstal veli da su spomenutu opatiju nekada posjedovali patri jeronimovci, koje Dalmatinci pučki zovu glagoljaši, i koji se služe jezikom slavenskim ili hrvatskim.¹⁶ Forstal je svoju *Stemmathographiu* napisao oko 1665, a stotinu godina poslije Forstala — godine 1752 — vijest sličnog sadržaja donosi nam Josip Bedeković, poznati hrvatski pavlin i pisac velikog povijesnog djela *Natale solum sancti Hieronymi*.¹⁷ U tom djelu Bedeković spominje da je na brežuljku kraj Štrigove postojala u davnini crkva koja je tečajem vremena propala. Na tom mjestu kasnije je podignut kip koji je stajao do 1448, kada Friedrich Celjski sagradi drvenu crkvu, predavši je redovnicima glagoljašima koji ovdje podigoše samostan.¹⁸ Bedeković nas ne izvješćuje kada su glagoljaši u Štrigovu došli niti kada su otišli. Što se tiče samostana, tragove njegove Bedeković ubicira južno od crkve. To bi odgovaralo i sadašnjoj lokaciji samostanske zgrade koja se nalazi uz današnju crkvu Sv. Jeronima, podignute velikim Bedekovićevim nastojanjem i dovršenom 1744.¹⁹ Međutim, što se tiče glagoljicom pisanih spomenika, do sada na tlu Međimurja nije niti jedan zasigurno registriran, premda se tim počeo baviti već i sam Bedeković. Kopajući temelje za crkvu Sv. Jeronima, on je naišao na fragment kamena sa slovima koje je smatrao starogrčkim ili rusinskim.²⁰ Ovo Bedekovićevo mišljenje gotovo u cjelini prenio je i Kukuljević.²¹ Ali, na žalost, kako se kameni fragment što ga spominje Bedeković nije očuvao, to možemo tek nagađati jesu li na tom fragmentu zaista bila urezana glagoljska slova, iako tu pretpostavku o glagoljici u Štrigovi, i s obzirom na Forstala i s obzirom na Bedekovića, ipak ne bi trebalo u potpunosti napustiti. Za sada je najbliža lokacija Međimurju, na kojoj nalazimo tragove glagoljice, Varaždin. U knjižnici kapucinskog samostana, u uvezu korica dviju knjiga, nalaze se glagoljski tekstovi. Prva knjiga je *Dominicale concionum pastoralium das ist Sontag Predigen*, P. F. Heribertum von Salurn (kapuciner), Salzburg, 1705, erster theil (sg. IX C6). Druga knjiga je *Arcudi P. F. Alessandro Tomaso, Prediche quaresimali, In Lecce dalla stamparia del Mazzei*, 1712 (sg. IX C5). Bilješke, međutim, u tim knjigama govore da prva od njih potječe iz zagrebačkog kapucinskog samostana (Loci kapucionorum Zagrabia), a druga iz varaždinskog (Loci kapucionorum Varasdinensis). Kako je ipak najvjerojatnije da su knjige uvezivane u Varaždinu, a ne u Zagrebu, to se može pretpostaviti da je glagoljski materijal — tekstovi pisani na pergamentu — u Varaždinu postojao. Ali kada i kojim putem je glagoljski materijal dospio u Varaždin, za sada je teško reći. Otvaranjem korica i restauracijom glagoljskog materijala, vjerojatno bismo doznali nešto više.

¹⁶ Marko Forstal Hybernus, o. c., list 3, str. a.

¹⁷ Josip Bedeković, *Natale solum sancti Hieronymi*, Wiener Neustadt, 1752.

¹⁸ Josip Bedeković, o. c., str. 302—303.

¹⁹ Prema Anđeli Horvat, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956, str. 102, crkva Sv. Jeronima u Štrigovi podignuta je između 1738. i 1749.

²⁰ Josip Bedeković, o. c., str. 302.

²¹ Ivan Kukuljević, *Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji*, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1891, str. 390.

Prema tomu, iz čitavog se poznatog materijala može zaključiti da prve dokumente na hrvatskom jeziku na tlu Međimurja dobivamo u šesnaestom stoljeću, i to gotovo istodobno one književnog kao i one neknjiževnog karaktera. Svakako da nije nezanimljivo reći da listina — uz već spomenute — na tlu Međimurja pisanih na hrvatskom jeziku do konca šesnaestog stoljeća nalazimo nekoliko,²² što nam ujedno govori da se ta pismenost ne javlja slučajno. Ipak, i uz nesumnjivu dokumentacijsku, kulturološku i jezičnu vrijednost tih listina, glavni događaj relevantan za književnost i jezik u šesnaestom stoljeću za Međimurje, i cijelu Hrvatsku, ostaje onaj koji se zbio godine 1574. u Nedelišću tiskanjem Pergošićeva *Decretuma*. Vrijednost tog poduhvata ne umanjuje ni činjenica što osim Jurja Zrinskog dva druga glavna aktera ovog događaja nisu bili vezani izravno za Međimurje: Rudolf Hoffhalter je u Nedelišće došao preko Lendave, a Pergošić — za kojega je dr Valentin Putanec ustvrdio da potječe iz čazmanskog područja²³ — u Nedelišće dolazi preko Varaždina. Ali i pokraj tih činjenica pojava Pergošićeva *Decretuma* — s obzirom na njegovo značenje u povijesti hrvatske književnosti i hrvatskog jezika — od izvanredne je vrijednosti za Međimurje tako da se bez pretjerivanja može reći da Međimurje nije nikada u hrvatskoj književnosti igralo značajniju ulogu nego upravo u šesnaestom stoljeću, što se daje protumačiti prodorom Turaka i Mlečana, pomicanjem Zrinskih u Međimurje (pa i dalje u Prekomurje i Mađarsku), i konačno pomicanjem hrvatskih kulturnih središta prema zapadu i sjeveru²⁴. To, međutim, da je Međimurje u drugoj polovici šesnaestog stoljeća tako naglo izbilo u prvi plan hrvatskih kulturnih zbivanja, treba zahvaliti — pokraj Zrinskih — još jednoj pojavi vrlo važnoj za evropsko šesnaesto stoljeće: treba zahvaliti pojavi protestantizma, koji je izravno ili neizravno koincidirao s pojavom nedeliške tiskare, Pergošićeva *Decretuma* i Bučićevih do sada nepronađenih knjiga.²⁵ Premda potpuniju valorizaciju tiskara sama po sebi još nema kao i hrvatski protestantizam u cjelini, o svemu ovom nešto je do sada rečeno, pa i od strane autora ovih redaka.²⁶ Zato će na ovom mjestu biti potrebno koju riječ više reći o najnovijim rezultatima u proučavanju protestantizma šesnaestog stoljeća.

²² Emil Laszowski, *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, JAZU, Zagreb, 1951, str. 6—7.

²³ Valentin Putanec »Porijeklo moslavačkih Pergošića i povezano s tim porijeklo kajkavskog pisca Ivana Pergošića (*1521, + 1592)«, *Čazma u prošlosti i danas*, Čazma, 1979, str. 123—136.

²⁴ Mihovil Kobol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961, str. 273.

²⁵ Novi zakon, Karstjanski nauk i Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharistiae.

²⁶ Zvonimir Bartolić, »Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih«, *Zbornik PA Čakovec*, Čakovec, 1972; »Hrvatsko-slovenske veze u doba protestantizma«, *Zbornik Stefana Küzmiča*, Pomurska založba, Murska sobota, 1974; »Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca«, *Buzetski zbornik*, knj. 2, Buzet, 1977. Pod istim naslovom i u *Forumu*, br. 12, Zagreb, 1977, tečaj XVI.

II.

Raspravljajući o hrvatskoj književnosti i pismenosti na tlu Međimurja, ovom prilikom posebno je važno upozoriti na nedavna otkrića poznatog mađarskog bibliografa dra Gedeona Borse. On je, otvorivši uveze Manliusovih knjiga, iz jednog kalendara za 1599 — pronađenog u šopranskom arhivu — izvukao 22 lista II. dijela hrvatske Konzul-Dalmatinove *Postile* iz godine 1568. Ta su otkrića Gedeona Borse značajna ne samo za poznavanje hrvatskog protestantizma nego i hrvatsku književnost i pismenost uopće, napose onu nastalu na tlu Međimurja.²⁷ U koricama knjige *De agno pascali*, hrvatskog pisca Blaža Škrinjarića, tiskane u Manliusovoj tiskari u Varaždinu godine 1587, dr Gedeon Borsa pronašao je fragment lista iz latinskog djela *Prefationes et epistolae* Ivana Pergošića, tiskanog također u Varaždinu 1587. Uz to Borsa je pronašao 6 hrvatskih listova koji po sadržaju i izgledu nisu još identificirani. U koricama kalendara za godinu 1602. dr Borsa nalazi, međutim, mnogo bogatiji materijal. Pokraj dviju stranica hrvatskog teksta po tipu slova srodnog onom iz Škrinjarićeve knjige, u koricama tog kalendara Borsa je pronašao 23 lista do sada nepoznate hrvatske protestantske molitvene knjige. Po onom što se može iz fragmenata te knjige vidjeti, autor bi te hrvatske molitvene knjige mogao biti P. Michaelis Ballosich (Mihalj Balošić). Premda je ovo prezime u hrvatskoj onomastici poznato,²⁸ ime se ovog pisca u hrvatskoj i mađarskoj literaturi, kao i arhivskim materijalima, do sada nije moglo identificirati pa je i dalje ostalo zagonetno. Moglo bi se ipak pretpostaviti — premda bi identifikacija s Bučićem bila suviše preuzetna i preuranjena — da se radi o pseudonimu nekog hrvatskog protestantskog pisca.

Za sve te tekstove moglo bi se reći da po jeziku pripadaju varaždinsko-čakovečkom području. Taj je jezik u osnovici onakav kakav nalazimo u Pergošićevu *Decretumu*, Vramčevoj *Postili*, u *Zapisniku Varaždinskog mesarskog ceha*, *Parnici Blaža Škrinjarića* i starijoj *Prekomurskoj pjesmarici*. Ali, iz Balošićeva se teksta vidi da je on morao poznavati i hrvatsku protestantsku književnost Konzulova kruga: »Blizu behi gospone smerti — čitamo u Balošićevoj knjizi — i moj žitek vtapaše na dno pekla, boleznj peklenske me beho obujele ze vseh strani, i nikogar ne beše ki bi mi vun bil pomogel: iskahi pomoči pri svečkih poglavnikih da vupanje me kani. Spomenoh se gospone s tvojega obečanoga miloserdja ki si vsegdar tvojim pomagal, a vse one ki tebe čakajo oslobadjaš i z rók okornih odkupljuješ. Jas te moláhi gospone, protiv stekanju nevernih, i gosto prosahi ponizno, da bi me ti od sramotne smerti oslobodil« (str. M2).

Govoreći o tom Balošićevu tekstu i o jeziku tog teksta profesor Hadrović²⁹ — oslanjajući se na svjedočenje Venancija Glavine³⁰ da je vidio kod Krčelića

²⁷ Literatura se nalazi u radu »Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca«, *Buzetski zbornik*, knj. 2, Buzet, 1977; *Forum*, br. 12, Zagreb, 1977, tečaj XVI.

²⁸ *Leksik prezimena SR Hrvatske*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976, str. 22.

²⁹ László Hadrovics, »Verschollene kajkavisch-protestantische Druckwerke«, *Wr. slav. Jarbuch XXI*.

³⁰ Venantius Glavina, *Catholica et christiana doctrina vera*, Zagrabiae, 1771.

katekizam na dijalektu međimursko-varaždinskom — smatra da po jeziku Balošićev tekst pripada varaždinsko-međimurskom govoru. Tekst Balošićeve fragmentarne knjige, kao i drugi tekstovi, zanimljiv je, međutim, ne samo kao primjer hrvatskog književnog jezika protestantske književnosti hrvatskokajkavskog tipa, taj tekst nije samo primjer stila te književnosti, nego je zanimljiv i po nekim pravopisnim rješenjima, što se, primjerice, očituje u pisanju fonema đ (ġ) i fonema ě (e). Fonem đ on bilježi grafemom ġ s apostrofom (međ nami, roġen, osloboġenie), a fonem ě bilježi grafemom e s repićem, slično kao što danas bilježimo stari nazal ę (tęło). Isto tako pokraj ovih zanimljivih rješenja u pisanju đ (ġ) i ě (ę), kod Balošića nalazimo i zanimljivu pojavu bilježenja naglasaka u genitivu množine, na što nas upozorava i profesor Hadrovics,³¹ rók, dobrót, nečistóč. Naglasak, makar ne dosljedno, nalazimo i na nekim mjestima za označavanje dugih samoglasnika: čávli, tó, zemljé, zátó, glád, svét, sléči, dén, zveličénje.

III.

Ništa manje od šesnaestog stoljeća, Međimurje je za hrvatsku književnost zanimljivo i u osamnaestom. U tom stoljeću javlja se odjednom čitavo bogatstvo pisaca. Ponajprije kada se govori o književnosti na tlu Međimurja — bez obzira što postoji u tom smislu čitav niz ograda — ne može se mimoići književna aktivnost Zrinskih. Od dvojice braće, sinova Jurja Zrinskog mlađeg, Nikola (1620—1664) je godine 1651. u Beču objelodanio veoma značajno pjesničko djelo, na mađarskom jeziku, *Adriai tengernek Syrenaia*, koje je njegov mlađi brat Petar (1621—1671) slobodno preveo na hrvatski, bolje reći pohrvatio, i godine 1660. u Mlecima objelodanio. I o Nikolinom mađarskom originalu i o Petrovom hrvatskom prepjevu — *Adrijanskoga mora Sirena* — nastala je do sada bogata literatura, ali koja najčešće o zavičajnim nijansama nije vodila računa. Što se tiče jezika, sasvim su na mjestu zapažanja Josipa Vončine³² o jezičnim specifičnostima hrvatskih pisaca ozaljskoga kruga, s tim što bismo mogli reći, i što se tiče Petra Zrinskog, a isto tako i Ivana Belostenca — koji je jedno vrijeme bio u Čakovcu — da se ne radi samo o piscima koji su vezani uz Ozalj, nego i o piscima koji su vezani uz Čakovec, pa bi stoga bilo — barem što se tiče jezičnog kriterija — opravdano govoriti i o ozaljsko-čakovečkom krugu hrvatskih pisaca. Podlogu za to daje nam i brojna korespondencija³³ koja je tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća izašla iz pisarnica Zrinskih gospođija u Međimurju (Čakovec, Prelog, Novakovec, Domašinec, Pomorje, Podbrest) i Velikoj Kaniži i u kojoj nalazimo listove s potpisom svih Zrinskih vezanih za Čakovec (osim Nikole Zrinskog Sigetskog). Što je najvažnije, tu su i listovi s

³¹ László Hadrovics, o. c.

³² Josip Vončina, »Jezik ozaljskoga kruga«, *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1977.

³³ Emil Laszowski, *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, JAZU, Zagreb, 1951; Jaroslav Šidak, »Nekoliko hrvatskih pisama iz kruga oko Petra Zrinskog«, *Kaj*, br.9, Zagreb 1971, tečaj IV.

potpisom Nikolinim, Petrovim i Katarininim — a koji nam pokazuju da je u njihov jezik ozaljskoga tipa ušlo i nešto od karakteristika sjevernohrvatske kajkavštine. To se može reći čak i onda ako uzmemo u obzir da su tu korespondenciju realizirali njihovi pisari. Pomak prema sjevernohrvatskoj čakovečkoj kajkavštini potvrđuje nam i Katarina Zrinska (Petrova supruga) sa svojim u tri naklade objavljenim *Putnim tovarušem* (Venecija, 1661, Ljubljana, 1687, Ljubljana, 1715) i rukopisnom *Sibilom*, koja pripada Petru. Kada bismo pak ispustili jezične kriterije, krug oko Nikole i Petra Zrinskog, na što nas upozorava Đuro Novalić³⁴, bio bi mnogo veći.

U sedamnaestom stoljeću — koje je na tlu Međimurja hrvatskoj književnosti dalo neočekivani broj imena — osim Zrinskih javlja nam se najprije Boltžar Milovec (1612—1678) pisac dvaju molitvenika. Prvi, *Dvoi dušni kinč*, tiska u Beču 1661. i posvećuje ga Katarini Zrinskoj Frankopanki, a drugi, *Dušni vrt*, tiska 1664, također u Beču, i posvećuje ga sinovima Jurja Erdödyja. Posebno je važna njegova dedikacija Katarini Zrinskoj, u čemu ne treba gledati samo uobičajeno protektorstvo ugledne žene i književnice, nego — u ovom slučaju — i zavičajnu vezu pisca sa svojim krajem. Boltžaru Milovcu Franjo Fancev³⁵ pripisuje još dva djela, *Pobožnost svakdanju*, tiskanu u Grazu 1670, i *Pobožne molitve*, tiskane u Beču 1678. Piscima poniklim u Međimurju pripada i Mihalj Simunić (? — 1699), rodom iz Nedelišća. Bio je župnik u Doljnjem Vidovcu i Legradu. Obnaša također i visoke crkvene dužnosti. Rektor je bolonjskog hrvatskog zavoda, arhidakon kalnički, gorički i katedralni prefekt sjemeništa u Zagrebu. Izvanredni je propovjednik, te je kao i Milovec prozvan hrvatskim Ciceronom. Koliko je do sada poznato, objavio je u Zagrebu dvije knjige propovijedi, pod naslovima *Služba marijska* (1697) i *Fenix pokore* (1697). Umro je godine 1699.

Tragajući za piscima sedamnaestog stoljeća koji potječu iz Međimurja, ili su vezani za njega, mogli bismo spomenuti i Jurja Juričića, župnika u Doljnjem Vidovcu, kojega spominje i Mikloušić u svojem *Izboru dugovanj* i Kukuljević u svojoj *Bibliografiji hrvatskoj*, prpisujući mu *Oficij sv. Jurja* (1670). Međutim, dosadašnji naponi da pronađem tu knjigu u Zagrebu, Budimpešti i Beču nisu urodili plodom. Svojim radom, osim toga, sedamnaestom stoljeću pripada i veoma ugledni filozofski i teološki pisac i profesor gradačkog, bečkog i trnavskog sveučilišta Ivan Despotović (Čakovec, 18. XI. 1638 — Celovec, 4. I. 1711). Ali pokraj većeg broja djela pisanih na latinskom jeziku, do danas nije poznato niti jedno njegovo djelo pisano na hrvatskom jeziku.

Po jeziku pisci sedamnaestog stoljeća vezani za Međimurje nose dvojake karakteristike. Zrinski, kao i korespondencija iz njihovih pisarnica — uključujući ovamo i oproštajno Petrovo pismo Katarini od 29. travnja 1671 — u jeziku su vezani za ozaljski tip hrvatskog književnog jezika, sa stanovitim osloncem na lokalni međimurski govor. Ostali pak pisci, Milovec i Šimunić,

³⁴ Đuro Novalić, »Književni krug oko braće Nikole i Petra Zrinskog«, *Kolo*, br. 3, Zagreb, 1967, tečaj V (CXXV).

³⁵ Franjo Fancev, *Einige Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien*, Archiv für slavische Philologie, XXXV, 1914.

spadaju općem tipu hrvatskokajkavskog književnog jezika, kod Šimunića s nešto većim osloncem na lokalni međimurski govor, a kod Milovca s osloncem na južnohrvatske pisce. I kod ovih pisaca, kao i kod većine hrvatskih pisaca sedamnaestog stoljeća, nailazimo na brigu o jeziku. Tu svoju brigu za jezik u predgovoru *Fenixa pokore* Šimunić na svoj način očituje: »Najdeš dobrovoljni čtače — veli Šimunić — vu ove knige reči, nekoje k štajerskem, nekoje k vugerskem, nekoje k varaždenskem, nekoje k horvatskim spodobne. Zpričanoga s tem me imaj, da sem ja sin međimorski, medj Štajerom i Vugri rodjen, da sem vekšim taljem vu Varaždinu u školu hodil...« Na taj se način i Šimunić, kao, recimo, i Habelić, htio ograditi od eventualnih prigovora na svoj jezik.

IV.

Nakon sedamnaestog stoljeća koje hrvatskoj književnosti na tlu Međimurja daje nekoliko zvučnih imena, osamnaesto je stoljeće u tom smislu skromnije, ali je po broju književnih radnika čak i bogatije, premda i dalje skoro bez iznimke — dapače i više nego u sedamnaestom stoljeću — dominiraju crkveni ljudi, svjetovni svećenici, a još više redovnici, pavlini i isusovci. Neka vrela, kao što su *Građa za povijest zagrebačkog isusovačkog kolegija*³⁶ i *Liber vitae et mortis sive catalogus fratrum ordinis Sancti Pauli*, što se danas nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti (sg. 17 b 155) bilježe znatan broj pripadnika tih redova iz Međimurja. Njihova etnička pripadnost najčešće je obilježena oznakom Croata Insulanus, međimurski Hrvat. Crkveni ljudi bili su Franjo Sušnik (1686—1739), Ignac Szentmartony (Svetomartinski) (r. 1718), Ignac Szentmartony, mlađi, Ivan Šimunić iz Štrigove (1723—1805), Juraj Jambrešić iz Čakovca (1686—1744), Venci Glavina iz Preloga (r. oko 1737), Petar Berke iz Globokog kraj Štrigove (1733—1798), Josip Horvat iz Pomorja ili Svetog Martina (1772—1858). Isusovci su bili Sušnik, Szentmartony, stariji i mlađi, Ivan Šimunić i Juraj Jambrešić. Glavina je bio pavlin, svjetovni svećenici su bili Berke i Horvat, dok je svjetovnjak bio jedino Josip Keresturi, ali je i on prošao isusovačke škole. Sve su to uglavnom pisci praktične naravi. Neki pišu i latinski i njemački, a za neke, kao što je bio Juraj Jambrešić, danas ne možemo niti ustanoviti što su napisali, premda ih neke povijesti književnosti spominju kao pisce.³⁷ Među tim piscima ima i svojedobno veoma istaknutih, kao što je bio agens aulicus Josip Keresturi iz Štrigove (1739—1794), Croata Stri-doniensis, koji je pod pseudonimom Eleutherius Pannonius, što će reći Slobodni Panonac, napisao u Beču niz djela na latinskom jeziku u duhu

³⁶ Franjo Fancev, »Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606—1772)«, *Starine*, knj. 37, JAZU, Zagreb, 1934; *Starine*, knj. 38, JAZU, Zagreb, 1937.

³⁷ File Sedenić, *Naši pisci i književnost*, Šopron, 1912; Szinyei József, *Magyar írók*, V, Budapest, 1897.

³⁸ Tomo Matić, »Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II«, *Rad JAZU*, knj. 270, Zagreb, 1941.

prosvijećenog osamnaestog stoljeća. Kasnije je bio gradski notar u Varaždinu, gdje je i umro, ali je po želji pokopan na groblju u Dekanovcu.³⁹ Od tekstova na hrvatskom jeziku Keresturiju, po Fancevu⁴⁰ i Kombolu,⁴¹ pripada i jedna poznata hrvatska pjesma, *Nikaj na svetu lepšega ni*. Kao latinski pisci zanimljivi su i Ivan Šimunić koji je, pored tiskanog djela *Breviis notitia* (Zagreb, 1763), ostavio veliku latinskim jezikom pisanu spomenicu štrigovske župe — gdje je nakon ukinuća isusovačkog reda bio župnik — i Venci Glavina, poznat po antiluteranskom polemičkom djelu *Catholica et christiana doctrina vera* (Zagreb, 1771). Iz tog je razdoblja zanimljiv kao pojava i Ignac Szentmartony, stariji, koji se javlja kao pisac hrvatske gramatike pisane na njemačkom jeziku, *Einleitung zur kroatischen für Deutsche* (Varaždin, 1783).

Za ovu su raspravu, kada se govori o hrvatskoj književnosti Međimurja, najzanimljiviji Franjo Sušnik, Petar Berke i Josip Horvat, koji su pisali na hrvatskom jeziku. Među tom trojicom svakako je najznačajniji književni radnik Franjo Sušnik. Slično kao i drugi hrvatski intelektualci iz Međimurja, i Sušnik se školuje u Varaždinu, Zagrebu i Grazu. Kao profesora i propovjednika susrećemo ga u Zagrebu, Osijeku i Pečuhu, čak i Temišvaru.⁴² No, o njegovim pravim vrednotama dosta se dugo uglavnom nagađalo. Ipak, zahvaljujući radovima Vranje Fanceva⁴³ i Miroslava Vanina⁴⁴ te Nikole Žica,⁴⁵ danas je zagonetka o književnoj djelatnosti Franje Sušnika riješena. Otklonjene su nejasnoće oko autorstva velikog *Lexikona* i *Putu vu nebo*, odnosno *Putnoga tovaruša*. Prema tomu, danas nema nikakve dileme: pravi autor takozvanog Jambrešićeva *Lexikona* zapravo je Sušnik, a Jambrešić je samo, nakon Sušnikove smrti, postao redaktor. Taj četverojezični latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarski rječnik pojavio se godine 1742, kao što je poznato, samo dvije godine iza velikog Belostenčeva latinsko-hrvatskog i hrvatsko-latinskog rječnika, *Gazophylaciuma*, i zajedno s njim predstavlja jedno od najboljih i najopsežnijih djela starije hrvatske leksikografije. Očito da se Sušnik nije mnogo brinuo za označivanje autorstva svojih radova, jer je i s njegovim molitvenikom *Putni tovaruš*, odnosno inačicom tog molitvenika, ali pod naslovom *Put vu nebo*, bilo problema u ustanovljivanju autorstva. No, ne ulazeći u zagonetno dvojstvo naslova, možemo reći da se — i pokraj vlastitog priznanja da je taj njegov molitvenik »iz nemških i drugeh zebraneh knjig

³⁹ Tomo Matić, / . c. ; Ivan Kukuljević u svojoj knjizi *Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891, zabilježio je u dekanovskoj crkvi i tekst Keresturijeve nadgrobne spomen-ploče pisane latinskim jezikom.

⁴⁰ Franjo Fancev, »Kmet-muž u hrvatskoj dopreporodnoj poeziji«, *Savremenik*, br. 12, Zagreb, 1937, tečaj XXVI.

⁴¹ Mihovil Kombol, / . c.

⁴² Miroslav Vanino, »Franjo Sušnik (1686—1739)«, *VIP*, br. 4 Sarajevo, 1934.

⁴³ Franjo Fancev, »Iz hrvatske književne povijesti, Ivan Mihalj Sotner«, *Nastavni vjesnik*, knj. 31; »O autorstvu i postanju rječnika *Lexikon latinum*... *Zagrabiae 1742*«, *Južnoslovenski filolog*, knj. 3; Franjo Sušnik, autor, A. Jambrešić, redaktor-izdavač rječnika od god. 1742, *Nastavni vjesnik*, tečaj 36.

⁴⁴ Miroslav Nanino, / . c.

⁴⁵ Nikola Žic, »Franjo Sušnik i molitvenik *Put vu nebo* i *Patni tovaruš* (1734)«, *VIP*, br. 4, Sarajevo, 1934.

spravljen« — ipak radi o veoma nadahnutoj prozi koja nas pomalo podsjeća na Habdelića, što je dovoljan razlog da mu se u budućnosti pristupa s više pozornosti.

Uz Josipa Keresturija i Ivana Šimunića, Štrigova je dala u osamnaestom stoljeću još jednog pisca, Petra Berkea, poznatog po djelu *Kinč osebujni slavnoga orsaga horvatskoga*, tiskanog u Grazu 1762. (ili 1765.). Nakon osnovne škole u Štrigovi i školovanja u Varaždinu i Beču, najvjerojatnije i u Zagrebu, Berke je zaređen i postavljen za kapelana u Mariji Bistrici. Iza kapelovanja nastavlja studij u Bologni. Godine 1767. postaje župnikom u Pomorju (Sv. Martin), a 1769. odlazi u Legrad, gdje kao župnik živi sve do svoje smrti 1798. Svoju knjigu *Kinč osebujni slavnoga orsaga horvatskoga* Berke je napisao najvjerojatnije za svojega boravka u Bologni. Njegova knjiga — bez obzira na sakralni sadržaj — daje i stanovite podatke o životu nekih mjesta sjeverozapadne Hrvatske.

Premda je živio duboko u devetnaesto stoljeće, po svojem književnom radu gotovo sav pripada osamnaestom stoljeću i Josip Horvat, (1772—1858), kanonik zagrebački i arhidakon turopoljski, rođen 29. veljače 1772, u Žabniku kraj Pomorja. Josip Horvat je uglavnom prevoditelj i godine 1796, 1797. i 1803. tiska četiri knjige propovijedi, pod naslovom *Prodečtva na vse nedelje i svetke na pervo postavljena po Jos. Polykarpu Schilcher sada pako iz nemškoga na horvatski jezik prenešena po J. H.* Josip Horvat je godine 1828. tiskao još nadgrobni govor, *Oratio*, povodom smrti Maksimilijana Vrhovca.

V.

Za hrvatsku književnost i pismenost osamnaestog stoljeća na tlu Međimurja posebno su značajne tri rukopisne hrvatske knjige, znanosti do sada nepoznate: *Vratišinska knjiga*, *Raskriška knjiga* i *Kotoripski protokol*, *Protocolum novum oppidi Kotoriba, inchoatum anno domini millesimo septingentisimo vigesimo quarto*. *Vratišinska knjiga* vlasništvo je župne knjižnice u Vratišincu i za sada nije poznato kojim je putem tamo dospjela, *Raskriška knjiga* vlasništvo je župne knjižnice u Nedelišću, dok se *Kotoripski protokol* nalazi u Arhivu JAZU (sg. IV. b35) i prema opaski na naslovnom listu Akademiji ga je poklonio Matija Valjavec 4. travnja 1889. Sva tri rukopisa zaslužuju pozornost znanosti.

Vratišinska knjiga zapravo je knjiga propovijedi i bez obzira na to što najvjerojatnije nije nastala na tlu Međimurja, zavređuje pozornost u svakom pogledu. Knjiga ima 409 gusto kaligrafski ispisanih stranica teksta i tri stranice indeksa, s tim što u taj broj stranica nisu uračunati naslovni listovi pojedinih dijelova knjige pisani latinskim jezikom. Podijeljena je na pet dijelova: 1. *Discursus spirituales de nomine Jesu, de misteriis B. V. Mariae ac de sanctis*, 2. *Discursus spirituales de anima*, 3. *Discursus spirituales de mala consuetudine*, 4. *Discursus spirituales de filiis et filiabus item de parentibus*, 5. *Discursus spirituales de parentibus*. Uvez *Vratišinske knjige* nije originalan, zapravo sastoji se od makulature Skerbinzovih *Nedelskih pridiga* iz godine 1813. Stranice prvih dvaju naslovnih listova iluminirane su. Na početku

knjige i na drugom praznom listu nalazi se exlibris »Josephi Konlithia (?) Coop. Plessivizensis, 1826«. Međutim, knjiga je u cjelini pisana hrvatskim jezikom — osim naslova pojedinih dijelova knjige i naslova propovijedi — i vjerojatno je starija od datuma u exlibrisu. Najvjerojatnije je nastala u osamnaestom stoljeću, na što nas upućuje i nadgrobna propovijed na 107. stranici, *Discursus funebris dictus in funere illustrissimae dominae Mariae Annae Vojkovich de Klokoč natae Depoczii*. Prema Krčeliću⁴⁶ tridesetih godina osamnaestog stoljeća izumire znatan broj hrvatskih plemićkih obitelji, Črnkoci, Branjug, Druškoci, Križanić, Miloš, Depoczi, što znači da je ova propovijed — i bez obzira na to što se radi o ženskom odvjetku te obitelji — mogla biti izrečena vjerojatno oko sredine osamnaestog stoljeća. Pisac ovih propovijedi mogao je biti redovnik, franjevac, jaskanskog ili samoborskog samostana, što se također iz nekih mjesta daje zaključiti, i vjerojatno je preko franjevacata knjiga mogla dospjeti u Čakovec ili izravno u Vratišinec, još u devetnaestom stoljeću. Knjiga pokazuje zavidnu književnu i jezičnu izgrađenost svojega autora. Jezik knjige je hrvatskokajkavski književni jezik koji pokazuje — po nekim bi se riječima moglo pretpostaviti (vindar) — stanoviti dodir s krugom ozaljskih pisaca, premda se istodobno iz teksta daje zaključiti da je pisac dobro poznao sjevernohrvatske kajkavske govore.

Raskriška knjiga drugi je za hrvatsku književnost i pismenost osamnaestog stoljeća na tlu Međimurja važan rukopis. Knjiga ima 108 nepaginiranih stranica, od toga su dvije — koje su bile s unutrašnje strane prilijepljene na kožom presvučene korice — prazne. Puni naslov *Raskriške knjige* glasi: *Knisicza za oszebuine csaszittele Sz. Hieronima, czirkve navuchitela, naimre pako za brate i szesztre Bratovchine na postenye velikoga ovoga szvetcza, vu Stridovi Medyimorszokoga kotara, pod szkerbjum patrov Reda Sz. Pavla pervoga puschenika podignyene*. Uz tekst naslova na naslovnoj stranici nalazi se više zabilježaka, od kojih dvije — različitom rukom pisane — očito pokazuju podrijetlo i vlasnika knjige. »Ova kniga steje sze od sivlenya Szvetuga Hieronima, Ivan Szmolkovich iz Racz Kanise«, glasi prva zabilješka, dok u drugoj čitamo: »Ova kniga je iz Racz Kanise, Martin Kutnyak«. Sudeći prema tinti, a zatim i mjestu potpisa, stariji vlasnik ove knjige vjerojatno je mogao biti Ivan Smolković. Na stranici b naslovnog lista — koja je inače puna različitih zapisa — sa strane, okomito na uobičajeno pisanje, nalazimo još jednu zabilješku s imenom: »iz Racz Kanise, Josephus Golenko«. Međutim, na toj se stranici još jedanput javlja Smolkovićevo ime — napisano prije svih ostalih i istom rukom kao i na naslovnoj strani — ali također i druge istom rukom pisane riječi, koje po svoj prilici pripadaju njegovom imenu, pa bi se čitava zabilješka mogla pročitati ovako: »Ivan Szmolkovich m. p. navuchitel vu Strigovi Szvetoga Hieronima Medimorszokoga kotara«. To nas još više uvjerava da je Ivan Smolković najvjerojatnije bio prvi vlasnik knjige.

Raskriška knjiga bratovštine uz uvodno prvo poglavlje — *Zrok oszebuine pobosnosti, pochetek i czil Bratovchine Sz. Hieronima* — sadrži još jedanaest poglavlja, kao i 9 stranica latinski pisanih bilježaka. U biti, u sadržajnom

⁴⁶ Adam Baltazar Krčelić, *Annue ili Historije*, JAZU, Zagreb, 1952, str. 551.

smislu u knjizi razabiremo tri osnovna dijela: pravila, regule, bratovštine, oficij, pjesmaricu i životopis, žitek, sv. Jeronima. Dakako, najveći dio ove knjige nije originalan, kompilacija je po Bedekovićevom djelu *Natale solum sancti Hieronymi*, što sastavljač izravno i potvrđuje. Ali i pored toga iz nekih se dijelova knjige jasno očituje subjektivnost, ponos što se sv. Jeronim, kako se misli, rodio u Štrigovi. »Jest Štridova mesto zvano (ko med Dravom i med Murom je) za dom Hieronima zdano« — kaže se u jednoj pjesmi. U životopisu sastavljač knjige ne zaboravlja istaći da je sv. Jeronim »načinil i spravil pismo glagolsko z prirodjenem materinskim jezikom, z kojem *Misal*, *Breviar* i vnoge druge knjige izpisane je ostavil«. U uvodnom pak poglavlju sastavljač uz »osebujnešu pobožnost« i zavičajni ponos, uz ime sv. Jeronima, ističe i svoje hrvatsko kao i slavensko rodoljublje. »Akoprem vse svetce Božje koji vu nebu kraljuju poštvati i zazvati vredno i kruto hasnovito, ništar manje vredno pristoi se osebuinešu pobožnost k onem imati, koji još ovde živuči, kakvo vekše zjedinjenje s nami, zbog domovine ali z drugoga zroka imali su, ar i oni vešku ljubav, skerb i volju na pomoč gotovu, proti nam imaju. Zato kajti odičeni S. Hieronim bil je slovenskoga naroda (slavenskoga roda, o. p.) kak nigdo ne dvoji, dostoi se, da mi Horvati, i ostali slovenski narodi (slavenski narodi, o. p.), vešku i osebuinešu pobožnost proti velikomu svetcu ovomu skažujemo«. Tko je autor ove hrvatskim rodoljubljem prožete knjige — po svemu sudeći dosta vješt pisac i kompilator — iz sadržaja nije potpuno jasno. Je li to moguće Ivan Smolković, najvjerojatniji prvi vlasnik knjige, ili je pak to bio netko od pavlina, teško je reći. Ipak, imajući u vidu sadržaj, kao i lokalizme u jeziku, bit će najvjerojatnije netko iz Raskrižja⁴⁷ — Rac Kaniže, Hrvatske Kaniže — ili iz Štrigove koja u osamnaestom stoljeću, kao dosta jako obrtničko središte, bilježi prosperitet i upravo tada daje nekoliko značajnih hrvatskih ljudi — pisaca koji pišu hrvatski i latinski — kao što su bili Petar Berke, Josip Keresturi i Ivan Šimunić.

Što se tiče nastanka knjige, niti to nije iz sadržaja potpuno vidljivo. Ipak, približno se vrijeme u kojemu je nastala *Raskriška knjiga* može odrediti. Uzmemo li u obzir godinu 1752, godinu tiskanja Bedekovićeve knjige *Natale solum* — što nam može poslužiti kao terminus ante quem, jer znamo da je sastavljač to djelo koristio — i godinu 1783, godinu jozefinske zabrane bratovština — što nam može poslužiti kao terminus post quem — možemo zaključiti da je *Raskriška knjiga*, jedan od najvrednijih hrvatskih književnih i pismenih spomenika Međimurja, zasigurno nastala u razdoblju između godine 1752. i 1783. Dakle, nije starija od 1752, kao ni mlađa od godine 1783.

Treći je važan hrvatski dokument s tla Međimurja u osamnaestom stoljeću *Kotoripski protokol*, *Protoculum novum oppidi Kotoriba, inchoatum anno Domini milesimo septingentisimo vigesimo quarto* (1724). Rukopis je u Akademijin arhiv dospio iz ruku profesora Valjavca — dva je kraća fragmenta on

⁴⁷ Raskrižje se u 17. i 18. stoljeću javlja pod imenom Rac Kaniža (Racz Kanisa), Hrvatska kaniža, vjerojatno zbog toga što se u Zaladskoj županiji nalazila još jedna Kaniža, Velika Kaniža, dakle mađarska Kaniža. Ovaj naziv zasigurno potječe i otuda što se ovamo, kao i u Prekomurje i susjednu Štajersku, u 16. stoljeću naseljuje nešto Hrvata, uskoka pred Turcima, iz južne Hrvatske.

objavio i u celovečkom *Kresu* (br. 8, 10, 1885) — koji je na njega naišao skupljajući narodne pripovijesti i pjesme u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Komu je rukopis pripadao prije, o tomu se iz rukopisa ništa ne može zaključiti.

Protoculum novum oppidi Kotoriba (Novi zapisnik trgovišta Kotoriba, Kotoripski protokol) započet je 12. siječnja godine 1724. i vođen je — prema zadnjem nadnevku koji je u njemu zabilježen — do 6. ožujka godine 1804. Od početka do konca — osim uobičajene latinske frazeologije i terminologije i uz manji broj mađarskih posudbenica — pisan je hrvatskim jezikom i od više ruku. Kroz osamdeset godina pisali su ga gradski notari, šekretari, od kojih su neki na više mjesta i zabilježeni, kao što je ostao zabilježen i znatan broj gradskih vojvoda, županijskih sudaca, gradskih prisežnika, cehmeštara, zlatara, tkalaca, šajkaša, krčmara, mesara, brodarka, maltara te drugih obrtnika i građana. U svim tim prisegama i odlukama veoma se precizno određuju prava i dužnosti svih gradskih podanika, što predstavlja izvanredno zanimljivu sliku za svakog povjesničara i sociologa. S aspekta jezika *Kotoripski protokol* je zanimljiv kao dokument koji dobro pokazuje stupanj izgrađenosti administrativnog hrvatskokajkavskog književnog jezika koji je istodobno valorizirao i lokalno nazivlje.

Kotoripski protokol počinje uobičajenom prisegom kakve su se polagale svake godine nakon Mladog ljeta: »Anno Domini 1724 die mensis january — veli se na početku početne zakletve — po zapovedi gospodina administratora i plenipotenciaruša gospodina Januša a Peyerll, gospon prefectuš Maximilian Turzanski, jest potverdil i postavil dvanajst prisežnikov Varaša Kotoribskoga, koji poleg navade drugih varašev na vernost i pravicu jesu prisegli coram ad id exmissis, kakoti pred gosponom Barić Janušem slavne i plemenite Sala varmedje Medjimorja sudcem, pred gosponom Antonom Šomšićem slavnoga čakovečkoga dominiuma fiškušem, pred gosponom Vandrašek Tobiašem, rečenoga dominiuma purgroffom, gosponom Jablonskom gradskem šekretarom i ostalemi na to postavljenemi i pozvanemi, tak plemenite varmedje, kak i gradzkemi officeri i bližnjemi susedi i poglavitemi ljudmi. Imena pak i pridevki dvanajstem prisežnikom, i red njihov ovako se ima« (str. 1). Iza ovog slijede imena dvanaest prisežnika. Na šestoj i sedmoj stranici *Kotoripskog protokola* nalazimo tekst zanimljive zakletve tadašnjeg kotoripskog krčmara Mihalja Horvata: »Potverdjava se Horvat Mihalj za kerčmara za ovo leto, koj od akova iliti vedra, kak i pervi kerčmar, bude imal šest novac«. Na to se na istoj strani nadovezuje prisega krčmara s uobičajenom formulom, ali veoma strogim obvezama: »Ja N. N. prisižem Bogu otcu, sinu duhu svetomu, blažene device i vsem božjem svetcem i sveticam. Da je Varaša Kotoribskoga hočem verno i pravično služiti, pravičen račun varaškem officerom (ili onem kojem varaš zruči) davati, i med vino vodu mešati nečem niti ne prepustim od moje družine mešati vučiniti. Tako me Bog pomori i ves Dvor nebeski«. Jedan od notariuša, šekretara, kotoripskih za kojega se nešto više zna bio je Petar Dombay iz Doljne Dubrave. Od njega nam se — datiran u »Dobravi, 4. IX. 1749.« — očuvao jedan list u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R. 4917), a u protokolu nalazimo i njegovu zakletvu pred vojvodom kotoripskim Miklošem Gabelićem: »Ja Peter Dombay prisi-

žem ocu Bogu Sinu i Duhu S. i B. D. Marije i vsem božjem svetcem i svetlicam najpervič, da ja hoću G. vojvode, kakti vezdašnjemu offe(ce)ru Gabeliću Miklošu vu vsake dostojne zapovedi i poštuvanoj općini z prisežniki zakupa Varaša Kotoribskoga podložen i veren biti, i ž njimi vu vsakojačkom dugovanju tak vu odpertom, kak vu zkrovnom stalen i veren biti, i koja budem čul vu imenovanom varašu drugde za ono neću govoriti, niti napre donašati, nego hoću tak mučeč biti, kak da bi za to ni ne znal, i zbog teh zrokov z vsem svojem tak gibučem, kak negibučem, hoću zvezan biti, i to poleg pravice i mojega dušnoga zapoznanja hoću verno služiti i pravično vu vsem vučiniti, na stran verkši prijateljstvo, rodbinstvo, kumstvo, prošnju mitu, nazlobu i odurjenje, kako meni Bog pomori, presveto Trojstvo i ves Dvor nebeski i moja vera kerščanska katoličanska. Coram me Nicolao Gebellich m. pr. vojvoda Kottor«. (str. 78).

Osim toga što nam *Kotoripski protokol* daje sliku jezika i društva, on nam donekle objašnjava i porijeklo hrvatskog gramatičara i profesora zagrebačke isusovačke akademije Ignaca Szentmartonyja, Svetomartinskog, koji je godine 1718. rođen u Kotoribi. U protokolu se spominju dva Szentmartonyja, Jožef i Štefan. I jedan i drugi potpisivali su se kao zastavnici, odnosno vojvode kotoripski. Premda se iz toga ne vidi pravo srodstvo Ignaca Szentmartonyja (kao i mlađeg), ipak se barem približno može odrediti njegovo podrijetlo. Osim toga, protokol nam, posredstvom iskaza rashoda da je gradska općina plaćala školnika, znači učitelja, i dijaka, koji je vršio funkciju pisara, pokazuje da je u to doba u Kotoribi postojala škola.

U *Kotoripskom protokolu* nalazimo zapise, zapravo zapisnike, zaključaka sjednica, odluka, zakletva i raspisa trgoviške općine Kotoribe u rasponu od osamdeset godina pa nam se na taj način *Protoculum novum oppidi Kotoriba* javlja kao do sada najznačajniji pisani spomenik za proučavanje gospodarske povijesti Međimurja, a istodobno se javlja i kao jedan od veoma zanimljivih dokumenata — s obzirom na to što govori o trgovištu specifične agrarne strukture — i cjelokupne gospodarske hrvatske povijesti. Što se pak tiče jezika, citati govore da se u slučaju *Kotoripskog protokola* radi o primjeru hrvatskokajkavskog standarda s mjestimičnom interpolacijom lokalnog govora.

VI.

Veoma zanimljivu građu u osamnaestom stoljeću predstavljaju razna cehovska pravila, artikuluši, regule, statuti, a isto tako i razni urbariji, арендаški kontrakti i zemljišne listine. Dobar dio te građe nalazi se u čakovečkom muzeju, ali isto tako dio te građe nalazimo i u drugim međimurskim gradićima, Štrigovi, Prelogu, Doljnoj Dubravi i Legradu. Cehovske je provenijencije slijedeća građa: *Kermendinski artikuluši* (inv. br. 369), *Regule priločke* (inv. br. 373), *Artikuluši za detiče Plemenitoga velikoga ceha priločkoga* (inv. br. 374) i *Knjiga putnička za potribu svakoga kalfe* (inv. br. 367). Nešto je manje raznovrsna, ali izvanredno dobro očuvana cehovska građa koju posjeduje zavičajni muzej u Štrigovi. U njemu nalazimo četiri grafički neobično lijepa

primjerka cehovskih pravila, artikuluša. Pravila iz godine 1746, 1765. i 1778. pripadaju štrigovskom Šošarskom i kušnjarskom cehu (reg. brojevi 25, 26, 27), a jedna, ona iz godine 1718, pripadaju štrigovskom Plemenitom cehu čizmašinskom (reg. br. 31). Sva ta pravila pisana su po predlošcima varaždinskih i čakovečkih cehova. U knjizi pravila Plemenitoga ceha čizmašinskoga, sve do godine 1812, nalazimo i veliki broj cehovskih zapisa na hrvatskom jeziku, značajnih za poznavanje gospodarskog života gradića Štrigove. Po jeziku najveći dio te građe pripada hrvatskom književnom jeziku predgajevskog tipa, s tim što, naročito u bilješkama, koje su unosili pojedini cehmeštri, nalazimo i neke lokalizme. Što se pak grafije tiče, može se reći da u tom pogledu vlada veliko šarenilo. Uz sjevernohrvatsku grafijsku praksu, zasnovanu na mađarskoj grafiji, vidljivi su njemački i latinski utjecaji. Zajedništvo ove građe očituje i terminologija, odnosno neke posudbenice, naročito mađarske, karakteristične za varaždinske cehove (biršag, biršažiti, atyamešter, bijaromešter). Postojanje pak posudbenica u pravilima varaždinskih cehova — odakle su dolazili predlošci za čakovečke, priločke i štrigovske cehove — govori nam da te posudbenice u međimurske cehove nisu došle izravno iz Mađarske, nego preko Varaždina.⁴⁸ Međutim, u cehovskoj građi što je nalazimo u čakovečkom muzeju postoji i materijal koji nije nastao u Međimurju, a nije, najvjerojatnije, niti varaždinske provenijencije. Takvi su *Kermendinski artikuluši* (punktumi). Pravila imaju 11 rukom pisanih stranica s 21 punktumom, s tim što jedan list najvjerojatnije nedostaje. Završena su »vu letu gosponovom 1628«, pa su prema tomu — pokraj listova i listina nastalih u pisarnicama Zrinskih — jedan od najstarijih rukopisa na hrvatskom jeziku vezanih za Međimurje. U istom kodeksu nalazi se i hrvatski prijevod pravila Čizmašinskoga ceha čakovečkoga iz godine 1765. Opsegom 14 rukopisnih stranica, ta pravila imaju 25 kotriga. Iza pravila, na 3 stranice, nalazi se popis meštara započet godine 1814.⁴⁹ Iza ovog popisa nalaze se kasnijom rukom dodani izvaci iz pravila Čizmašinskoga ceha. Isto tako i na početku kodeksa, na prva dva prazna lista, nalaze se četiri kasnije dodane bilješke, također pisane na hrvatskom jeziku. Ipak, najzanimljivije je svakako to što pravila Kermendinskoga ceha — pripadajući nesumnjivo hrvatskokajkavskoj matici rukopisa — nose i značajke koje zasigurno nisu varaždinske provenijencije. Primjeri vridne, vridnim, potribnoga vrimenta, ovdi, polag, tirati, mogu, neka, kada, jur, hoće, odtirati, letto dan, ništar manje upućuju nas da su *Kermendinski artikuluši* odista nastali na području zapadne Ugarske, na onom području zapadnougarskih Hrvata (danas gradišćanskih Hrvata) koje je u osnovici bilo kajkavsko, ali koje isto tako nosi i neke osobine čakavskog narječja. S obzirom na to da su nastala u gradu Kermendu (Körmend), pravila Kermendinskog ceha nisu samo jedan od najstarijih spomenika hrvatske pismenosti u Međimurju, nego su i jedan od najstarijih pismenih spomenika gradišćanskih Hrvata. Iz bilježaka kojih ima na početku kodeksa ne vidi se kako su pravila dospjela u Čakovec. Ali

⁴⁸ Krešimir Filić, *Varaždinski mesarski ceh*, Varaždin, 1968.

⁴⁹ Popis vidi: Dragutin Toma, »Cehov u Međimurju«, *Zbornik PA Čakovec*, knj. 1, Čakovec, 1972.

sama činjenica da su pravila u Čakovec dospjela govori da su te veze postojale. Mogao ih je donesti neki majstor ili ditić, kao uzorak za pravila čakovečkog Čižmešinskog ceha, premda pravila toga ceha iz godine 1765 — koja se nalaze u istom kodeksu — po jeziku i sadržaju govore da nisu nastala po uzoru na kermendinska. Da su te veze postojale, na neki nas način upućuje i Martin Meršić govoreći o pjesmaricama hrvatskog protestantskog pisca Grgura Mekinića,⁵⁰ tvrdeći da kod Mekinića postoje oblici koji se nalaze u Međimurju. *Kermendinski artikuluši* su na koncu, zanimljivi i po tomu što, za razliku od do sada poznatih utjecaja s juga, govore da su hrvatski utjecaji postojali i sa sjevera.

Vrijedan dokument hrvatske pismenosti na tlu Međimurja predstavljaju i *Pravila Legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha* iz godine 1711. S obzirom na to da se i Legrad nalazio na tlu čakovečkog dominija, njegovi su se cehovi razvijali poput cehova susjednih mjesta istog dominija — u Doljnoj Dubravi, Doljnjem Vidovcu, Prelogu, Čakovcu i Štrigovi — koji su se u svojim pravilima oslanjali na slične varaždinske cehove. Istodobno legradski se cehovi oslanjaju na susjedne koprivničke i ludbreške cehove koji isto tako svoja pravila pišu po uzoru cehova iz Varaždina, tada, uz Zagreb, najjačeg cehovskog središta u Hrvatskoj. Tekst *Pravila Legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha* — koji se danas čuva u Arhivu Vojvodine u Srijemskim Karlovcima⁵¹ — zapravo je prijevod starijeg latinskog predloška iz godine 1697. Taj prijevod — koji su kao pravila potvrdili i suci legradskog magistrata Ladislav Matiovski, Etus Nittrienis i Ivan Mamanicki — za račun legradskih meštara napravio je Stjepan Končoš, što je sam i potvrdio na zadnjoj stranici pravila. »Ove privilegijume — veli se u bilješki — iz diacskoga na horvaczki jezik preinachio, od recsi do recsi ieszu uscinili prepiszati mestri sostarski po mene Koncsos Istvanom, die 24. febr. 1711.«⁵² I za ovaj se tekst, i po jeziku i po terminologiji, može reći da pripada matici hrvatskokajkavskih tekstova. Ali, neki nas oblici (vridno, nimški, nimškoga, hotil, potribno, odkuda, mogu, bude, dužan, najmanje) upućuju da je prevoditelj potjecao s područja koje se razvijalo pod utjecajem čakavštine, najvjerojatnije zapadno-ugarskih Hrvata. Naravno, ovdje je potrebno spomenuti i činjenicu da veze cehova sjeverozapadne Hrvatske nisu tekle samo smjerom sjever-jug, nego i smjerom istok-zapad, o čemu nam govore zapisi iz cehovskih zapisnika, kao što nam to potvrđuje i *Knjiga putnička (Wanderbuch)* Ivana Gerčića (inv. br. 367), koja je, kako se iz impresuma vidi, tiskana »u Ossiku« s tekstom na štokavskoj ikavici. Ipak, što se tiče jezika *Pravila Legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha* bit će vjerojatnije da prevoditelj Stjepan Končoš potječe iz zapadne Ugarske negoli iz istočne Hrvatske.

Za hrvatsku pismenost osamnaestog stoljeća na tlu Međimurja značajnu vrijednost predstavljaju i vlastelinski protokoli i urbariji. Čakovečki muzej u

⁵⁰ Martin Meršić ml. *Znamemiti i zaslužni gradišćanski Hrvati*, Čakavski sabor, 1972, str. 27.

⁵¹ »Pravila Legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha« objavio je Dragutin Feletar u *Podravskom zborniku* 75, Koprivnica, 1975, str. 134—145.

⁵² Dragutin Feletar, »Pravila Legradskog šoštarskog i kušnjarskog ceha«, *Podravski zbornik* 75, Koprivnica, 1975, str. 137.

svojoj rukopisnoj zbirci posjeduje dva protokola, *Prothocollum litherarum divisionalium* iz godine 1784. (inv. br. 376) i *Protocollum literarum venditio-nalium* za godine 1793—1795 (inv. br. 376). Prvi protokol pripadao je gospo-daru čakovečkog vlastelinstva, dominija, Mihovilu Ivanu Althanu, i samo manjim dijelom pisan je hrvatskim jezikom. Od 44 ispisane stranice, 10 je pisano hrvatskim jezikom, dok je ostalo pisano latinskim jezikom. Ovaj je protokol zanimljiv po tomu što donosi za Međimurje danas nepoznato nazivlje ruha. Tako se na stranicama 11, 12, i 13. spominje menten novi zeleni, zobun čerleni novi, zobun beli, peča pačalatna, peča platnena, opleček. Isto tako tu nalazimo potvrde i za neke i danas poznate priručne predmete kućne rube-nine, kao što su stolnjak, obrisač, blazina, vihlan. Drugi protokol pripadao je nešto kasnijem gospodaru čakovečkog dominija, Jurju Feštetiću. Po broju ispisanih stranica ovaj je protokol mnogo opsežniji od prvoga i najvećim je dijelom, uz nešto latinskog i mađarskog teksta, pisan hrvatskim jezikom. U tom protokolu nalazimo kopije raznih oporuka, ugovora i zemljišnih listina, koje veoma dobro odražavaju razinu izgrađenosti gospodarsko-pravne pisme-nosti osamnaestog stoljeća na tlu Međimurja. Pokraj ovih protokola čakovečki muzej posjeduje još 5 zemljišno-pravnih listina na hrvatskom jeziku, bez registarskih brojeva, datiranih u Čakovcu (1800), Čehovcu (konac 18. ili početak 19. stoljeća), Hrašćani (1812) i Novakovcu (1851). Sve ove listine pisane su predgajevskim jezikom i predgajevskom grafijom, osim one iz Novakovca (1851), koja je pisana gajevskom grafijom i gajevskim jezikom.

Uz cehovska pravila i protokole od većih rukopisa u čakovečkom muzeju nalazimo još i *Contract sztalni med csakoveckhim dominiumom od jedne, druge pako sztrani meszta arendaskoga Gorichani* (reg. br. 279). Kontrakt (nagodba) sklopljen je godine 1771. i potvrđen u županijskom gradu Zalaegerszegu. Ovim kontraktom regulirani su, na 8 stranica, arendaški odnosi između goričkih seljaka i čakovečkog dominija. I jezik ovog dokumenta veoma dobro pokazuje razinu hrvatske gospodarsko-pravne pismenosti Međimurja u osamnaestom stoljeću. U ovom kontraktu posebno je — naročito za status hrvatskog jezika u Međimurju u osamnaestom stoljeću — zanimljiva točka 13, u kojoj se veli da je »Contractus rogyenim meszta ovoga jezikom naregyen«, iz čega bi se moglo zaključiti da je to bio lokalni govor sela Goričana. Ali jezik *Goričkog kontrakta* to u potpunosti nije. Ipak, ova je točka za-nimljiva stoga što predstavnici sela Goričana, obveztiteli — kako su se sami nazvali u kontraktu — potvrđuju, u jednom za njih životno osjetljivom do-kumentu, da je hrvatski jezik kojim je kontrakt pisan njihov »rođeni meszta ovoga jezik«. U istom kodeksu uvezan je i — na 12 stranica — hrvatskim jezikom tiskan tekst urbarija iz osamnaestog stoljeća, zatim tu je i popis imena svih glavara obitelji sela Goričana (svega 144). Na koncu kodeksa, kao dio urbarija, nalazi se i hrvatskim jezikom tiskana *Obchinszka prepoved*, također iz osamnaestog stoljeća.

Poput urbarija uvezanog zajedno s *Goričkim kontraktom*, čakovečki muzej posjeduje još dva teksta urbarija (bez reg. broja). Jedan koji regulira odnose čakovečkog dominija i pribislavečkih kmetova, *Urbarium in Possessione Pri-bislavecz*, *Pribislavski urbarij*, i jedan primjerak bez naznake uporabne lo-

kacije. Pribislavečki hrvatski urbarij, opsegom od 23 stranice, nalazi se u kolicatu s *Pridavkom*, opsegom od 3 stranice, *Obchinszkom prepovidi*, opsegom 4 stranice, jednim latinskim tekstom, opsegom 4 stranice i mađarskim urbarskim tekstom, opsegom 23 stranice. Prazna mjesta i u latinskom i u mađarskom tekstu pisana su hrvatskim jezikom. Hrvatski tekst *Pribislavskog urbarija* pripada hrvatskokajkavskoj matici, međutim, jezik rubrika popisa glavara obitelji *Pribislavskog urbarija* pripada hrvatskom štokavskoikavskom tipu (pridavak, požunska mira, misto, pieški posao).

U mozaiku hrvatske pismenosti Međimurja, posebno osamnaestog stoljeća, značajno mjesto zauzimaju i dva dubravska pismena spomenika, *Dubravski protokol* i *Dubravski kontrakt*. Opsegom od 184 stranice i pisan od više ruku, *Dubravski protokol*, premda ne obuhvaća tako široko vremensko razdoblje kao kotoripski, nadmašuje oba čakovečka, a po količini građe jednak je kotoripskom. Prva zabilježba u *Dubravskom protokolu* nosi nadnevak od 24. siječnja 1784, a posljednja od 30. listopada 1817. Međutim, unošenje zabilježba u *Dubravski protokol* prekida se de facto 4. svibnja 1802. Iza toga unešene su u protokol svega dvije mlađe zabilježbe, kao i nekoliko popisa crkvenih i općinskih obveznika, ali starijih nadnevakâ od godine 1802. Osim devet stranica pisanih na mađarskom jeziku i jedne zabilježbe na latinskom, čitav *Dubravski protokol* pisan je na hrvatskom jeziku, dajući vjernu sliku društvenog i gospodarskog života Doljne Dubrave u drugoj polovici osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća. Osim toga *Dubravski protokol* donosi nam podatke o dubravskim učiteljima toga doba (zabilježba iz 1794. i 1798), njihovim plaćama, a napose s velikim mnoštvom imena i prezimena, te mnoštvom imena polja, šuma i drugih lokaliteta predstavlja gotovo nepresušno vrelo za proučavanje onomastike toga kraja. Jezik je *Dubravskog protokola* hrvatskokajkavski, ali s nešto većim brojem lokalizama negoli ostali ovdje spominjani protokoli. Drugi dubravski pisani spomenik, *Dubravski kontrakt*, *Contract sztalni med Csakoveckim dominiumu od jedne, druge pako sztrani meszta arendaskoga Dolnye Dobrave, uz Gorički kontrakt*, jedini je pisani spomenik takve vrste do sada pronađen na tlu Međimurja.⁵³ Opsegom od 5 rukopisnih stranica, *Dubravski kontrakt* pisan je u 18 članaka. U 13. članku, kao i u *Goričkom kontraktu*, stoji da je »Contractus rogyenim mesta ovoga jezikom naregyen«, što se, naravno, ne bi moglo u cijelosti potvrditi, ali je ipak značajno da su ga Dubravčani, kao i Goričanci, smatrali svojim materinskim jezikom. Potpisan je, dokončan, »vu Gradu Chakovechkom 9-ti dan meszecza xbr. 1771«. Ovaj *Dubravski kontrakt* značajan je i po tomu što je to jedini do sada poznati pisani dokument na kojemu je potpuno jasno očuvan stari općinski pečat Doljne Dubrave.⁵⁴ U kodeksu zajedno s *Dubravskim kontraktom* uvezan je još — opsegom od 8 listova — popis aren-

⁵³ Mlađi kontrakti međimurskih sela, pisani 22 godine kasnije — prigodom Feštetičeva ulaska u posjed Međimurskog dominija — kraći su i općenitiji. Vidi bilješku br. 57.

⁵⁴ Dubravski kontrakt potvrđen je voštanim žigovima čakovečkog dominija, dubravske općine i županijskog komesara Franje Osterhubera. Voštani žig Doljne Dubrave: krugla (jabuka), podijeljena na četiri polja, i dvostruki križ na njoj, nosi tekst: COM. INF. DOBRAVA.

daških obveznika i tekst *Obchinszke prepovedi*, opsegom od 3 stranice. Što se jezika tiče, zanimljivo je da *Obchinszka prepoved* ima i jedan ikavizam (ne zapovida), što, međutim, može biti i tiskarska pogreška, s obzirom na to da hrvatski urbariji, i hrvatskokajkavski i hrvatskoštokavski (ikavski), potječu iz iste tiskare. Iz Doljne Dubrave potječe još nekoliko hrvatskim jezikom pisanih dokumenata, kupoprodajni ugovor iz 1789, oporuka iz 1857. i očitovanje iz 1863. Očitovanje je — zanimljivo je to spomenuti — autograf pučkog pjesnika Štefa (Stjepana) Belovarija. To je ujedno do sada i jedini Belovarijev autograf. Sličnu listinu onima iz Doljne Dubrave nalazimo i u Nedelišću (1802). U listinama iz 1789. i 1802. nalazimo hrvatski jezik predgajevskog tipa, dok u listinama iz 1857. i 1863. nalazimo jezik u kojemu se javlja utjecaj gajevskog standarda.⁵⁵ *Dubravski kontrakt*, zajedno s arendaškim popisom glavara obitelji (svega 245) i *Obchinszkom propovedi*, vrijedan je povijesni i jezični dokument hrvatske pismenosti osamnaestog stoljeća, ne samo Doljne Dubrave nego i Međimurja u cjelini, potvrđujući da je nakon sekvestracije zrinško-frankopanskih imanja i pada hrvatske pismenosti koncem sedamnaestog stoljeća, u osamnaestom stoljeću hrvatski jezik u općinskoj uporabi znatno ojačao u Međimurju, probivši se iz crkvenopučke sfere — kamo je bio potisnut — ponovo ne samo u seoske i gradske općine i magistrature, nego i u sudske, dominijalne i županijske pisarnice, čak i izvan Međimurja, odnosno Hrvatske.⁵⁶

O reafirmaciji hrvatskog jezika u javnoj društvenoj funkciji u Međimurju konačno govori i podatak da je grof Juraj Feštetić — kupivši godine 1791. Međimurje od Althana — nove kontraktuše, nagodbe, u kojima se reguliraju prava i obveze pojedinih međimurskih sela i trgovišta, sklopio na hrvatskom jeziku. Takvih kontraktuša našao sam do sada 65.⁵⁷ Ti nagodbeni ugovori potpuno su jednoobrazni pa se može reći da je hrvatski jezik via facti dobio status službenog jezika. U građi čakovečkog vlastelinstva ima

⁵⁵ Dubravski protokol i Dubravski kontrakt danas se čuvaju u Mjesom uredu u Doljnoj Dubravi, kupoprodajna listina iz 1789. vlasništvo je autora, a listina iz 1802, oporuka iz 1857. i očitovanje iz 1863. vlasništvo su prof. Dragutina Feletara.

⁵⁶ Fran Ilešić, »Hrvatski utjecaj u starim istočnoštajerskim tekstovima«, *Rad JAZU*, knj. 162, Zagreb, 1905. Uplivi hrvatske književnosti i pismenosti vidljivi su i u književnim i neknjiževnim tekstovima Prekomurja.

⁵⁷ *Vlastelinstvo Čakovec*, sg. PO-5, Pravni spisi, kut. 3, Arhiv Hrvatske. Tu nalazimo kontrakti sljedećih mjesta: Badličan, Benkovec, Bogdanovec, Bratianec, Brezovec, Oppidum Csakovec, Csehovec, Csrechan, Dekanovec, Dersimerec, Dólnya Dobrava, Dragoslavec, Gibina, Gorichan, Hemufsevec, Górný Hraschan, Hudosan, Jalsovec, Ivanovec, Jurchevec, Oppidum Kottori, Górný Kralyevac, Dólný Kralyevac, Kri-sevec, Kristanovec, Kursanec, Lapsina, Oppidum Legrad, Maczinec, Maroff, Marti-nosevec, Górný Mihalyevac, Oppidum Nedelic, Nova Curia (Novi Dvori), Orehovica, Pallovec, Perhovec, Varas Prelok, Podbreszt, Górný Pusztakovec, Preszeka, Sabnik, Saffarszko, Szavszkavesz, Szv. Martin, Sz. Mihaly, Oppidum Szerdahely, Szivicza, Szoboticza, Sztrelec, Steffanec, Szlakovec y Brezje, Sztanetince, Sztahoninec, Ráczka-nisa, Oppidum Strido, Ternovec, Tottovec, Verhovlyan, Veschicza, Dólný Vidovec, Górný Vidovec, Vullaria. Pod istom signaturom u kutiji 49. nalaze se kontrakti sljedećih sela: Csehovec, Hemusevec, Dólný Vidovec, Szveta Maria, Crkovlyan, Jalsovec, Gibina, Perlak, Draskovec, Dólný Mihalyevac, Jurovec, Hernye. Ovi kontrakti po sadržaju razlikuju se od onih koji se nalaze u kut. br. 3.

također i nešto listova pisanih hrvatskim jezikom, a ima i mnogo vrijedne građe za proučavanje onomastike Međimurja. Sudeći prema građi koja je do sada poznata, hrvatski administrativni dokumenti po broju zaostaju za onima na latinskom jeziku, ali su mnogo brojniji od dokumenata na mađarskom i njemačkom jeziku. Konačno, u pregledu književne i neknjiževne građe na hrvatskom jeziku na tlu Međimurja u osamnaestom stoljeću ne smije se zaboraviti ovdje već spominjano Bedekovićevo djelo *Natale solum sancti Hieronymi*. Ovo djelo pisano latinskim jezikom za hrvatsku književnost i pismenost na tlu Međimurja relevantno je zbog toga što prvi put donosi primjer hrvatske pučke popijevke iz Međimurja,⁵⁸ a pokraj toga — donoseći iscrpan popis naseljenih mjesta Međimurja — ovo je Bedekovićevo djelo i nezaobilazan izvor za proučavanje onomastike u sjevernoj Hrvatskoj, napose u Međimurju.⁵⁹

VII.

[Slika književnosti i pismenosti na tlu Međimurja u devetnaestom stoljeću će se mijenjati, uglavnom ovisno o političkim promjenama u Ugarskoj i djelomice ovisno o političkim a napose kulturnim promjenama u Hrvatskoj. Kao izrazito hrvatski kraj, pripadajući politički Ugarskoj, a kulturno i po vjerskoj jurisdikciji Hrvatskoj, u Međimurju će se u devetnaestom stoljeću, što se tiče književnosti i pismenosti, pa i školstva, do šezdesetih godina zadržati uglavnom onakvo stanje kakvo imamo u osamnaestom stoljeću, s tom napomenom što će biti više autora, ali manje izrazitijih pisaca, što će samo po sebi dobro ilustrirati neuralgičnu situaciju naročito pod konac stoljeća, a poglavito u nastupajućim desetljećima dvadesetog stoljeća. Ipak, složenost situacije neće se očitovati samo u tomu. U skladu s programom nacionalistički orijentirane mađarske buržoazije doći će do administrativnih i političkih pritisaka na Hrvate uopće, a napose na one pod mađarskom administracijom, pa će se složenost situacije na polju književnosti i pismenosti — konkretno kod Hrvata u Međimurju — očitovati i u tomu što će od tridesetih godina — uslijed prihvaćanja štokavštine — doći do prekida Međimurja s tradicionalnom hrvatskokajkavskom književnošću i pismošću u Hrvatskoj. Bio je to možda jači udarac od onog što su ga ugarske vlasti zadale putem administracije, škole i vojske, bio je to udarac od kojeg se hrvatska književnost i pismenost do 1918. nije mogla oporaviti, čak ni usprkos stanovitom odušku koji je nastao u razdoblju od 1848. do 1861, prilikom dolaska Jelačića.

⁵⁸ Josip Bedeković, *o. c.*, str. 238. Bedekovićev primjer glasi ovako:

Lepi Ive terga Rose,
Tebi Lado szveti Bose:
Lado szlussai nasz Lado.
Pevke Lado pevamo ti,
Szercza nassa vklanyamo ti:
Lado szlussai nasz Lado.

Ovu strofu Bedeković je preveo i na latinski.

⁵⁹ Josip Bedeković, *o. c.*, str. 199—200. Na stranici 118. Bedeković donosi i paralelne tekstove Očenaša na hrvatskom i sorbskom, lužičkosrpskom (vandalica), jeziku.

ćeve hrvatske vojske i administracije, kada je Međimurje vraćeno Hrvatskoj. Od tada hrvatska će književnost i pismenost Međimurja živjeti — gotovo bi se moglo reći — između čekića i nakovnja, što će je dovesti do izolacije, a time zaista i na razinu puke pismenosti. (Nešto slično što se dogodilo s regionalnom prekomorskom književnošću.)

To su bili glavni uzroci opadanja, a to su bili i glavni uzroci književnog bilingvizma. Osjeća se to već i kod prvih pisaca koji će se javiti nakon preuzimanja štokavštine. Jedan od oduševljenih sljedbenika ilirizma i hrvatskog narodnog preporoda, skladatelj i pisac te »blagorječja učitelj« u Varaždinu, Čakovčanac franjevac Fortunat Pintarić, svoje će djelo *Knjiga domoljubnosti karstjanske* (Beč, 1849.) pisati na štokavštini, a priločki župnik Štef (Stjepan) Foky, živeći i djelujući u Međimurju, još će 1854. u Zagrebu tiskati prilično opsežnu knjigu (str. 392) propovijedi, svoja *Prodečtva vu horvatskom jeziku*, na hrvatskokajkavskom standardu. Naravno, najčešće se tu i ne radi o nekakvom političkom konzervatizmu ili o protivnicima hrvatskog narodnog preporoda, premda je i toga bilo (Josip Horvat). Prihvativši novi hrvatski pravopis, rijetki pisci koji će pisati za hrvatski puk, uočavajući realnost situacije, najviše što će učiniti bit će to da — zadržavši kajkavsku osnovicu — donekle štokaviziraju svoj jezik. Tako se počam od sedamdesetih godina stvorio tip jezika koji će biti mješavina kajkavštine i štokavštine. Bilo je to ono najviše dokle su se usudili poći svi oni koji su bilo što tiskali za Hrvate u Međimurju. Takva situacija, gotovo beziznimno, vlada sve do godine 1918.

Prvi koji se javio nakon Fokya, kao pisac koji piše na hrvatskokajkavskom standardu, bio je dekanovski župnik Antun Luci koji je godine 1876. u Grazu objavio svoje *Svete pisme za službu božju u cirkvi*. Pjesme njegove zbirke nisu originalne, već zapravo kompilacija starijih hrvatskih pučkih pjesmarica, pa i onih koje su nastale na tlu Međimurja. Ali kako ih nije bilo u molitvenicima, to ih je Luci objelodanio u zbirci što nam kazuje i njegova napomena. »Ove svete pisme — veli Luci u uvodnoj napomeni pisanoj u Dekanovcu 1875 — izdal sem poradi lěpih napěvah, pak buduć se u navadnih molitvenih knjigah, kojimi se pobožni međimurski puk služi ne nahađuju, želio sem nje izdati, i to za svoje župljane. . .« Što se tiče jezika tih pjesama, one pokazuju očitu tendenciju prema hrvatskom jezičnom standardu gajevskog tipa, ali, što se vidi iz njegove napomene, ne napuštajući kajkavsku osnovicu.

Do konca stoljeća gotovo sav materijal napisan s hrvatske strane do kojeg sam do sada uspio doći — to su danas rariteti sa svega nekoliko primjeraka — pokazuje takav karakter hrvatskog jezika. Franjevac Ludovik Horvat pod konac stoljeća u Varaždinu objavljuje male crkvene priručnike »za pobožni kršćanski puk u Međimurju«, *Sveti križni put i Način zveršiti pobožnost svetoga križnog puta* (1899), ali i on se, što se tiče jezika, odlučuje za kajkavskoštokavski jezik s težnjom da zadrži nešto od stare hrvatskokajkavske tradicije. I u Zagrebu objelodanjeni molitvenici, *Čtejenja i evangeliumi* (1894, druga naklada), *Jezuš navučitel naš* (1901, osma naklada), *Jezuš moja želja* (1902, deseta naklada), po knjigoveži i knjigoteržcu Kohaneku prozvani Kohanekovim — koji ih je djelomice i sastavljao — drže tradiciju hrvatske kajkavske književnosti. Po jeziku, takvoga su karaktera i neka izdanja, rekao

bih, apokrifna, *Senje Blažene device Marije*, koje crkva nije priznavala, kao što je bilo prigovora — premda su od nadbiskupije bili odobreni — i Kohanekovim molitvenicima (*Katolički list*), ali koji su sudeći po broju naklada imali ogroman uspjeh upravo zbog jezika.⁶⁰

VIII.

Od hrvatskih rukopisa devetnaestog stoljeća ovdje u prvom redu treba spomenuti one koji su se našli u ostavštini Stjepana Mlinarića i takozvanu *Vidovsku knjigu*. Premda je o Stjepanu Mlinariću već nešto rečeno,⁶¹ ipak je — s obzirom na to što je bio Mlinarić jedini Hrvat iz Međimurja koji je izravno kao književnik sudjelovao u hrvatskom narodnom preporodu — potrebno je nešto o njemu reći i ovom prilikom. Rodio se u Prelogu (Prilok) 1814. Pučku školu završio je u rodnom mjestu, a gimnaziju i licej u Velikoj Kaniži i Zagrebu. Bogosloviju je studirao u Beču i Pešti. Godine 1838. je zaređen i od tada je do 1854. kapelan u Bistrici kod opata Krizmanića, Malom Taboru i Pregradi, te njemački propovjednik u Varaždinu. Godine 1854. imenovan je župnikom u Lupoglavu, a 1858. kanonikom Hrvatskog svetog-jeronimskog zavoda u Rimu, gdje je u to doba i Rački. Vrativši se 1864. u Hrvatsku, župnik je u čazmanskoj Dubravi do svoje smrti 1876. Da nije, s obzirom na svoje sposobnosti, u crkvenoj hijerarhiji napredovao, kriva je moguće njegova nagla čud, a možda i to što se 1848, kao i Stoos, bio upleo u anticelibatarnu aferu.

Mlinarić je bio suvremenik i vršnjak hrvatskih preporoditelja. U Pešti je studirao sa Strossmayerom, bio je prijatelj ili poznanik gotovo svih poznatijih predstavnika hrvatskog narodnog preporoda — Gaja, Babukića, Vraza, Kurelca, Kušlana, Jarnevićeve, Vukotinovića, Rakovca, Stoosa, Topalovića, Kukuljevića. Prijatelj je Jana Kollara, a održava prijateljske veze još s nekim českim, slovačkim i srpskim kulturnim djelatnicima i književnicima. U Pešti se također upoznao i s poljskim povjesničarom Waclavom Maciejskim. S većinom od rečenih ljudi Mlinarić je i korespondirao. Bio je suradnik *Novina hrvatskih (Ilirskih)*, *Danice*, *Ljetopisa Matice serpske* i *Katoličkog lista*. Međutim, ta suradnja nije bila većeg opsega. Za života je, posebno, godine 1849, objavio samo polemičku brošuru *Obrana Stjepka Mlinarića, kapelana suproti g. B. Šuleku*. Uglavnom sav ostali rad ostao je u rukopisu i tek je manji dio poznat po onom što je Ivan Milčetić godine 1916. publicirao u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*.⁶²

Po reakcijama na svoje vrijeme Mlinarić je veoma zanimljiva pojava za poznavanje hrvatskih prilika tridesetih i četrdesetih godina. Iza njega ostali

⁶⁰ Napominjem da do primjeraka nekih naklada, po privatnim kolekcijama i javnim knjižnicama, uopće do sada nisam uspio doći. Godinu izlazenja i redni broj naklade naveo sam u zagradi.

⁶¹ Zvonimir Bartolić, *Ispisanje o Štefu Mlinariću Priložancu ili tuženje nad stoljetnom hrvatskom pozabljenostjom, Za vuglom provincija, Zrinski, Čakovec, 1978.*

⁶² Ivan Milčetić, »Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice Šoprona«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 8, JAZU, Zagreb, 1916.

su vrlo zanimljivi dnevници: Bečki iz 1833/4, i peštanski, pod imenom *Danica*, iz 1835/6. Bečki je pisan djelomice latinski a djelomice hrvatskokajkavski, dok je peštanski pisan hrvatskokajkavski sa štokavskim primjesama. U rukopisu je također i njegov veoma interesantan rad, kratki opis Međimurja, s pregledom hrvatske povijesti i hrvatske književnosti, pod izvanredno zanimljivim naslovom, *Izpisane Medjimorja kakti zibke horvatskoga slovstva*. Za hrvatsko devetnaesto stoljeće taj je spis zaista interesantan, a za Međimurje je gotovo od neprocjenjive vrijednosti. Napisan je u Beču, vjerojatno godine 1834. Međutim, zajedno s Mlinarićevim rukopisima u njegovoj se ostavštini nalaze i spisi koji ne pripadaju njemu. U tom materijalu ima nekoliko pučkih priča, jedan prijevod s grčkog, nekoliko pjesama — prijepisi njegovih prijatelja Ljudevita Križea i Josipa Jakopovića — i jedan testament pisan hrvatskim jezikom u Dolnjem Kraljevcu godine 1849. Isto tako tu je također jedan veoma zanimljiv spjev *Poeta, putnik medjimorski dokončan na Kakinji vu mesecu augustu 806-a*. Od spisa koji nisu Mlinarićevi upravo najzanimljiviji je taj spjev. Spjev, na žalost nepotpun, šaljiog je karaktera i pripada hrvatskom pučkom pjesniku iz Doljne Dubrave Stjepanu (Štefu) Belovariju (1784—1868).

U jezičnom smislu, kao što smo rekli, sav taj materijal — i onaj što pripada Mlinariću i onaj što pripada drugim autorima — vrlo je heterogen. Dio *Bečkog dnevnika* i *Izpisane Medjimorja kakti zibke horvatskoga slovstva* pisano je hrvatskokajkavskim književnim jezikom, a peštanski dnevnik *Danica* pisan je kajkavskoštokavskom mješavinom.⁶³ Takav tip jezika prevladava i u njegovoj korespondenciji. Od Mlinarića nam je također u rukopisu ostao još jedan do sada nepoznat rad. U dva identična prijepisa nalazi se u Arhivu JAZU (sg. II. b 40, sg. VIII. 108). Rukopis ima 102 stranice i nosi naslov *Vjekovi Ilirije*, a prema nadnevku završen je na Silvestrovo, dakle 31. prosinca, godine 1842. Pisan je standardom gajevskog tipa i — sudeći prema listovima upućenim Vrazu kao uredniku *Kola* — Mlinarić je u taj svoj rad polagao velike nade. U njemu je dodirnuo skoro sva bitna pitanja koja su se u Hrvatskoj rješavala tih godina, pa mu tako nije izmaklo iz vida ni pitanje jezika. Bio je — kako on kaže — za povratak narodu. »Nu pitanje je u koje okolice naroda? — pita se Mlinarić i sam odgovara. — Osnovu gramatike ilirske zadržavši — k svih ilirskih pokrajinah (posle k drugim Slavjanom) narodu — jer svaki je mnogo sačuvao, mnogo skvariti pustio« (str. 59).⁶⁴ Po bilježenju se Dragojle Jarnevićeve⁶⁵ zna da se Mlinarić nije slagao s Gajem. Ipak, pravi nam uzroci nisu poznati zašto ovaj Mlinarićev rad nije tiskan, premda je o njemu s Vrazom, kao i Kušlanom, dosta korespondirao, kao što nam nije niti poznato zašto nije objelodanio svoj rad *Izpisane Medjimorja kakti zibke horvatskoga*

⁶³ Rukopisi se nalaze u Zavodu za književnost i teatrologiju JAZU, Zagreb, bez signature.

⁶⁴ Da se Mlinarić stanovito vrijeme ozbiljno bavio problemima hrvatskog jezika, vidi se ne samo po njegovom radu *Vjekovi Ilirije* nego i po tomu što se i on — pokraj Vjekoslava Babukića, Antuna i Ivana Mažuranića, Mate Topalovića i Stanka Vraza — natjecao godine 1845. za profesora hrvatskog jezika na zagrebačkoj Akademiji. Vidi: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Liber, Zagreb, 1978, str. 266.

⁶⁵ Dragojla Jarnevićeva, *Dnevnik, Život jedne žene*, Zagreb, 1958.

slovstva. Po priopćenju Mlinarićeva nećaka župnika u Ruševu Stjepana Kalamarija (1850—1932), također iz Priloka, do sada spomenuti radovi nisu sve ono što je Mlinarić ostavio iza sebe. U njegovoj ostavštini trebao bi se nalaziti i »ulomak romana ili pripovijetke«. ⁶⁶ No, za sada se tom dijelu rukopisa, izgleda, zameo trag. Isto se tako do sada nije pronašao niti njegov prijepis *Adrijanskoga mora Sirene*, o čemu je ostavio bilješku na budimpeštanskom primjeru Pergošićeva *Decretuma*, onom koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici. Međutim, tragajući za spomenutim »ulomkom romana ili pripovijetke«, u Arhivu Hrvatske, pod signaturom MSC 113 i šifrom *Starec*, naišao sam na Mlinarićev rukopis *Suze prijateljstva na grobu pokojnoga Jožefa Bartla sl. Biskupije zagrebačke klerikuša s. s. bogoslovstva v drugom letu poslušatelja, preminuvala dana 5-a svibnja 1835. iz ljubavi za z-kradnju spomen po skupbratji istog leta bogoslovci zlejane u Zagrebu*. Osim naslovne stranice rukopis ima 6 listova. Potpisan je sa »p. St. Ml. . . .«. Rukopis, uz motto na latinskom jeziku, ima 15 katrena i zapravo je elegija posvećena umrlim drugovima. Iznad hrvatskog teksta nalazi se crtež — kosa sa trnovim vijencem — a na koncu elegije dodana su imena preminulih klerika kojima je, uz Jožefa Bartla, elegija posvećena. ⁶⁷ Elegija je pisana hrvatskokajkavski — uz nešto štokavizama — i Gajevom grafijom. Na koncu, govoreći o Mlinariću, našli mi još štogod ili ne — mogućnost ne bismo smjeli isključiti — već i po onom što je poznato, Mlinarić, zajedno s Fortunatom Pintarićem, ostaje najinteresantnijom pojavom što je Međimurje daje hrvatskoj kulturi u devetnaestom stoljeću.

Drugi je veliki rukopis, nastao na tlu Međimurja u devetnaestom stoljeću, takozvana *Vidovska knjiga*, danas vlasništvo župne knjižnice u Dolnjem Vidovcu. S obzirom na broj stranica malog folio formata — 698 stranica teksta i 13 stranica kazitela — to je do sada najopsežniji hrvatski rukopis nastao na tlu Međimurja. Listovi rukopisa do devedesete stranice imaju četverokutni pečat s inicijalnim kurzivnim slovima K A, što bi mogli biti inicijali pisca knjige koji je na dvadeset petoj stranici, iza *Svadbenoga pričavanja*, ostavio svoj potpis: »Ispisano po Antonu Kovaču sedmi novembra 1871. u Kotoribi«. Knjiga, pisana vjerojatno od iste ruke, veoma je heterogenog, uglavnom kompiliranog sadržaja, i tek kada se potpuno prouči moći će se reći ima li u tom golemom materijalu i nešto što pripada sastavljaču, kao što će se tada možda moći i nešto više reći o samom sastavljaču. Prema kazitelu sastavljač je imao namjeru zadovoljiti sve potrebe društvenog života. Najveći dio knjige zauzimaju pripovijesti o životima svetaca i crkvenih otaca, žitki, ali ima i mnoštvo stihova duhovnog sadržaja. Sve su to kompilacije iz starijih hrvatskih pisaca, no među stihovima ima i nešto hrvatskih prijevoda s mađarskog. Isto tako, knjiga na početku, kao i na drugim mjestima, ima nešto građe umjetničke i pučke provenijencije. Pokraj već

⁶⁶ Ivan Milčetić, o. c.

⁶⁷ U Arhivu Hrvatske, pod šifrom *Starec*, nalazi se više rukopisa. Za rukopis pod signaturom MSC 114 i pod naslovom *Pesma iz Igrokaza Matić šohtar* grafološka analiza, koju je izvršio mr. Željko Sabol, ustanovila je — uspoređujući taj rukopis s rukopisom *Suze prijateljstva* — da također pripada Mlinarićevoj ruci.

rečenog hrvatskog svadbenog spričavanja — zapravo jedne do sada od najboljih inačica starešinstva i kapitanjstva u Međimurju — tu su i neke od veoma popularnih pučkih i umjetničkih pjesama. Tako na stranici 26, pod naslovom *Pesen od goric*, nalazimo poznatu, kod Hrvata veoma popularnu, Keresturijevu pjesmu *Nikaj na svetu lepšega ni nego gorica kada rodi*, koja se već tada smatrala pučkom. Na stranici 28, nalazimo pak pjesmu *Pet kumih*, kojoj prva dva stiha po Kovačevoj verziji glase: »Moram iti k svojoj kumi ar mi nekaj v glavi šumi / ar se nesem praf naspala do pol noči sem senjala«. Tu pjesmu nalazimo također i u Mlinarićevoj ostavštini, a Josip Margitai objavljuje je i u *Međimurskom kalendaru* za ljetu 1884, što nam govori o njezinoj zaista velikoj popularnosti.⁶⁸ O veoma širokoj kulturnoj namjeni te knjige govori nam i mala zbirka hrvatskih prirečja, *Nadometek prirečjih horvatskih*, na kraju kojih pisac dodaje: »Kleto budemo dalje pripovedali«. No nastavka nema. *Vidovska knjiga* od početka do konca pisana je gajevskom grafijom, a po jeziku koji sam pisac naziva horvatskim (str. 33), knjiga pripada hrvatskokajkavskom standardu sa stanovitim brojem lokalizama.

Devetnaestom stoljeću pripada i najveći broj rukopisnih hrvatskih pučkih pjesmarica, od kojih su pak najbrojnije bistričke, marijanske ili romarske, što su ih sastavljali takozvani vižari koji su vodili na Bistricu marijanske prošecije. Takvih pjesmarica do sada mi je poznato devet: 1. *Venec marijanskih pesem*,⁶⁹ 2. *Dekanovska pjesmarica*,⁷⁰ 3. *Priločka pjesmarica*,⁷¹ 4. *Kantorska pjesmarica*,⁷² 5. *Krištanovska pjesmarica*,⁷³ 6. *Dubravka pjesmarica*,⁷⁴ 7. *Vidovska pjesmarica I. ili pjesmarica Mihalja Lukše*,⁷⁵ 8. *Vidovska II*,⁷⁶ 9. *Vidovska III*.⁷⁷ Najstarija od ovih je pjesmarica *Marijanski venec*. Vjerojatno potječe iz osamnaestog ili iz prve polovice devetnaestog stoljeća, a pisana je predgajevskom grafijom. Sve ostale pjesmarice potječu iz druge polovice devetnaestog ili pak iz početka dvadesetog stoljeća. Pripadale su pojedinim vižarima i po građi su dosta slične jedna drugoj, kao što su veoma bliske i po jeziku, s tim što možemo reći da u hrvatskom kajkavskom standardu tih pjesmarica nalazimo i elemente govora pojedinih mjesta gdje su pjesmarice nastale. Na žalost, ima i takvih kojima se zagubio trag, kao onoj iz Svetog Jurja u Trnju, koja je bila vlasništvo župnika Andrije Fišera. Samo manji dio tog materijala iskoristio je dr Vinko Žganec u svojoj zbirci *Hrvatskih*

⁶⁸ Ovu popularnu hrvatsku šaljivu pučku pjesmu zabilježio je Janko Meško i u Prekomurju u svojoj narodopisnoj crtici »Prekmurci«, *Kres*, br. 10, Celovec, 1882, tečaj II, str. 518—522.

⁶⁹ Vlasnik dr Krešimir Mlač, Zagreb. Kserografije u Institutu za narodnu umjetnost, Zagreb.

⁷⁰ U posjedu autora, Čakovec.

⁷¹ Original zagubljen, prijepis u Institutu za narodnu umjetnost, Zagreb.

⁷² *Kantorska pjesmarica*, ostavština dra Vinka Žganca, Zagreb.

⁷³ *Krištanovska pjesmarica*, original zagubljen, prijepis u Institutu za narodnu umjetnost, Zagreb.

⁷⁴ Vlasništvo prof. Dragutina Feletara, Dolnja Dubrava.

⁷⁵ Vlasništvo župne knjižnice u Dolnjem Vidovcu.

⁷⁶ Vlasništvo župne knjižnice u Dolnjem Vidovcu.

⁷⁷ Vlasništvo prof. Ive Zvonara, Varaždin.

pučkih popijevaka iz Međimurja.⁷⁸ Originalnost tih pjesmarica koje su svojedobno, odražavajući hrvatsku književnost i pismenost Međimurja, igrale vrlo značajnu ulogu, vidjet će se tek tada kada se prouči njihov materijal i kada se odredi njihova međusobna ovisnost, kao i njihova ovisnost o starijim hrvatskokajkavskim pjesmaricama, osobito ovisnost o poznatoj hrvatskoj crkvenoj pjesmarici *Cithara octochorda*. Kao pjesmarice, u takvu vrstu pučke književne produkcije spadaju i mnogobrojna spričavanja, kao i starešinstva ili kapitanjstva. Zapisi takvih starešinstva i kapitanjstva također su se očuvali. Jednu takvu starešinsku knjižicu posjeduje i prof. Dragutin Feletar iz Dolnje Dubrave. Na temelju takvih zapisa dr. Vinko Žganec još je godine 1921. objelodanio svoju knjižicu *Starešinstvo ili kapitanjstvo, govori, napitnice, popevke i pitalice međimurskih svatova*. Pokraj pjesmarica, kao što smo i vidjeli, iz devetnaestog stoljeća nam se također očuvalo i nešto zemljišnih listina, oporuka i očitovanja koje također svjedoče o jezičnoj praksi u Međimurju. Nešto takvih listina poznato nam je i iz osamnaestog stoljeća. Uz već navedene, od takvih listina može se još spomenuti listina selničkog župnika Janka Šenka iz godine 1871, kao i njegova oporuka iz godine 1892, značajna po tomu što govori o ućlanjivanju međimurske djece u hrvatska kulturna društva (Društvo sv. Jeronima, Matica hrvatska) i o nabavi hrvatskih knjiga.⁷⁹

IX.

Za stanje hrvatskog jezika, kao i književnosti i pismenosti, posebno po-glavlje predstavlja pokretanje novina i publikacija od strane ugarske državne uprave nakon godine 1861. Hrvatska pismenost za vrijeme hrvatske uprave u razdoblju između 1848. i 1861. donekle je ojačala, barem što se tiče općih dokumenata, ali odmah nakon povratka ugarske administracije godine 1861, a naročito nakon Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe dolazi do jakih tendencija da se hrvatski jezik iz javne uprave i škole potpuno istisne. S tim ciljem godine 1879. najprije se u Čakovcu osniva učiteljska škola, a svega nekoliko godina iza toga jedan od profesora učiteljske škole, Josip Margitai, postaje glavnim pokretačem i glavnim urednikom *Murakőza* — *Međimurja* i *Međimurskog kalendara*, kao i znatnog broja udžbenika i priručnika za Hrvate u Ugarskoj.

Muraköz — *Međimurje, na hrvatskom i mađarskom jeziku izlazeći, društveni, znanstveni i poučljivi list* — kako u zaglavlju stoji — izlazio je tečajem trideset i pet godina, od 1884. do 1918. Isto toliko godina izlazio je i *Međimurski kalendar*. Ne ulazeći — poradi prostora — u njegovu političku ocjenu — koja je na žalost negativna — *Muraköz* — *Međimurje* i na području jezika pokazuje određen jezičnu vlastitost, zapravo tendencioznost, koja je u početku suzdržljiva, ali koja će kasnije pokazivati sve očitiju i otvoreniju devijantnost. U početku po jeziku i pravopisu dosta blizak hrvatskom jezičnom standardu s hrvatskokajkavskom osnovicom, kasnije će taj jezik sve više

⁷⁸ Vinko Žganec, *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, JAZU, Zagreb, 1925.

⁷⁹ Listina se čuva u župnoj knjižnici u Selnici.

pokazivati tendenciju odstupanja od takve prakse, zapravo postupno se napušta hrvatskokajkavski književni jezik i sve više prevladava lokalna dijalektalna praksa, s istodobno jakom terminološkom penetracijom mađarskog jezika. U početku ta penetracija javlja se u obliku terminološkog paralelizma — mađarska se terminologija osobito kod najfrekventnijih termina javlja kao sinonimna — a kasnije se hrvatski termini potpuno istiskuju i zamjenjuju mađarskim. Suradnja u tim novinama i kalendarima nije bila široka. Ipak se uz Josipa Margitaja, Karla Zrinyja, Viktora Patakija i Alekse Rešocija, kao glavne suradnike, u *Muraközu* — *Međimurju* i *Međimurkom kalendaru* javilo i nekoliko pučkih pisaca, među kojima se po produkciji ističe ime Martina Kutnjaka iz Raskrižja kraj Štrigove. Javilo se i nešto humorističke šaljive proze u to doba. Ferenc Glad je objavio i knjižicu raznih šala i dosjetki pod naslovom *Nekaj za kratak čas*, od koje nam, međutim, nije poznat niti jedan primjerak.

Glavni pisac priručnika za hrvatske škole u Međimurju (djelomice i boheške, prekomurske), bio je Josip Margitai, profesor hrvatskog jezika i glazbe na učiteljskoj školi u Čakovcu, čovjek koji je, i po onom što nam je do sada poznato, razvio znatnu publicističku i pedagoško-publicističku aktivnost. Godine 1880. on sastavlja početnicu za međimurske Hrvate (do sada nije poznat niti jedan primjerak), a godine 1881. hrvatske čitanke za II. i III. te IV. razred. Osim toga on je 1884. objavio hrvatsku gramatiku na mađarskom jeziku, *Horvat nyelvtan*, a godine 1888. *Kratki žepni rječnik, pomoćnu knjigu za naučanje mađarskog i hrvatskog jezika*. Većina njegovih publikacija teško je pristupačna. Jezik njegovih knjiga veoma je neujednačen pa se može pretpostaviti da je neke od tih knjiga samo uređivao. Pravi sud o njima moći će se izreći tek kada sva ta građa bude prikupljena i proučena. No, govoreći o Margitajevim čitankama, možemo reći da tendencije koje su se očitovale u njima nisu prošle nezapaženo s hrvatske strane. Već godine 1883. hrvatska vlada stavlja prigovor zbog uvođenja međimurskog narječja mjesto hrvatskog književnog jezika. Iza toga dolazi do obrazovanja mađarsko-hrvatske komisije koja je na licu mjesta trebala ustanoviti stanje hrvatskog književnog jezika u školama Međimurja. Po završetku rada komisija izjavljuje da je potrebno narodni jezik ostaviti jer je razlika između južnoslavenskog književnog jezika i međimurskog jezika tako velika da je južnoslavenski jezik za međimurski narod neuporabiv. Prema izvorima s kojima raspolazem nije mi poznato tko je bio u dotičnoj komisiji i zašto je zaključak dobio takvu formulaciju. Nakon objavljivanja zaključaka mješovite komisije međimurski svećenici provedoše u svojim župama plebiscit. Tijekom plebiscita listom u svim župama se izjasniše protiv južnoslavenskog jezika u crkvi i školi, a za očuvanje svojeg drevnog jezika.⁸⁰ Ti su događaji bili povodom da su se u crkvi i dalje upotrebljavali stari i objavljivali novi molitvenici pisani na hrvatskokajkavskom jeziku. Nešto te građe objavljeno je u Zagrebu a nešto u Budimpešti.

Kada je riječ o mađarskoj školskoj i znanstvenoj publicistici konca devetnaestog stoljeća, ovdje valja spomenuti i etnološko-etnografsku studiju

⁸⁰ Csuka Zoltán, *A visszatért Délvidék*, Budapest, 1941, str. 492.

Muraköz és uépe (Međimurje i narod) Ferencza Gönczija.⁸¹ Pisana u duhu velikougarskih ekspanzionističkih ideja, ova se studija ne odlikuje osobitom objektivnošću. Pače, pisana je veoma tendenciozno. Autor je dosta prostora u svojoj studiji posvetio da bi negirao hrvatski karakter Međimurja. Vrijednost je ove studije ipak u tomu što donosi znatan broj podataka o životu u Međimurju koncem devetnaestog stoljeća, kao i stanoviti broj hrvatskih pučkih prirječja i pjesama Međimurja, na žalost tendenciozno interpretiranih. Hrvatske pučke pjesme za ovu studiju skupljao je Josip Margitai.

Mlado pokoljenje hrvatskih intelektualaca i pisaca iz Međimurja, rođeno osamdesetih i devedesetih godina, nije zadovoljno takvom situacijom. Luka Purić (1881—1914), Ivan Novak (1884—1934), Juraj Lajtmán (1887—1964), Vinko Žganec (1890—1976), odreda svi — makar svjesni neprikladnosti hrvatskog književnog jezika štokavskog tipa za Hrvate u Međimurju — iz političkih razloga ustaju protiv tendencija u jeziku u Međimurju, jer su ugarske vlasti artifizijelnost štokavskog književnog jezika i negaciju hrvatsko-kajkavske tradicije koristile kao pogodno oružje za pripremanje asimilacije. Školovani u hrvatskim školama, i surađujući u hrvatskim časopisima i listovima u Zagrebu, Varaždinu, Rijeci, Budimpešti — u *Našoj snagi*, *Hrvatskom daku*, *Našim pravicama*, *Hrvatstvu i Griču* — ili uređujući ih kao Novak — *Crvenu zastavu*, *Socijalist*, *Glas SHS* — svi ti mladi ljudi pišu hrvatskoštokavski, premda će neki od njih — nakon priključenja Međimurja Hrvatskoj i Kraljevstvu SHS — iznova pokretati *Međimurske novine* i *Veliki međimurski kalendar* i pisati hrvatskokajkavski. Hrvatskoštokavski pišu i neki stariji intelektualci iz Međimurja kao što su Franjo Pongračić iz Preloga, Leonardo Jurmić iz Goričana, Adolfo Jurinec iz Čakovca, koji kao profesori rade u Varaždinu. Međutim, ništa od produkcije pisane na hrvatskoštokavskom jeziku kako starijih tako i mladih hrvatskih pisaca i intelektualaca nije se moglo objaviti u Čakovcu, a i sve ono što su napisali i tiskali izvan Međimurja teško je pronalazilo put do čitatelja u Međimurju. Stoga četiri brošure, *Kako je našoj hrvatskoj braći u Međimurju* (1904) i *Živila Hrvatska! Napried u Međimurje* (1904) te *O ljubavi domovine* (1905) i *Put k slobodi i sreći* (bez oznake godine), ne samo da nisu mogle biti tiskane u Čakovcu — već u Varaždinu — nego nisu mogle biti tiskane niti s naznakom imena autora. Autorstvo tih brošura niti danas nije razjašnjeno, s tim što ipak možemo reći da su neke od njih sigurno potekle iz pera rano preminulog pisca i pjesnika Luke Purića. Ivan Novak pak svoje brošure *Istina o Međimurju* (1907) i *Samoodređenje naroda i Mađari* (1918) tiska u Zagrebu. U nekim od tih brošura, posebno u brošuri *Kako je našoj hrvatskoj braći u Međimurju*, govori se i o hrvatskom jeziku. Posebno se nastoji objasniti nejasnoća oko ilirstva, što mađarski nacionalistički eksponenti i asimilanti koriste protiv hrvatskoštokavskog (ilirskog) — koji je i inače u to doba zbog štetnog sve radikalnijeg udaljavanja od kajkavštine izazivao otpor — nego i protiv hrvatskog jezika uopće. Veliku razliku koja je nastala između kajkavskih govora — posebno međimurskih i hrvatskog jezičnog standarda — protivnici sada koriste doka-

⁸¹ Ferencz Gönczi, *Muraköz és népe*, Budapest, 1895.

zujući da međimurski kajkavski govori nisu organski dio hrvatskog jezika, već poseban jezik, što je pobornicima za vraćanje Međimurja Hrvatskoj stvaralo velike teškoće. Ipak s obzirom na anonimnost autora brošura i s obzirom na to što su nakladnici tih brošura ostali izvan dohvata mađarskih vlasti, jezično se pitanje u Međimurju početkom dvadesetog stoljeća počelo politizirati ne povodom izlaženja tih brošura, već tada kada su trojica svećenika — Juraj Lajtman, Ivan Kuhar i Ignac Lipnjak — godine 1912. objavili u Zagrebu, u Tiskari Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva, molitvenik *Jezuš ljubav moja*, s podnaslovom *Molitvena knjižica s pjesmama i katekizmom za Međimurce*. Molitvenik je odmah napadnut zbog iliriziranja jezika pa je došlo i do sudske parnice u Velikoj Kaniži i Pečuhu.⁸² Jezik je tog molitvenika, međutim, još uvijek samo kajkavskoškotskavski, doduše ijekavskog tipa, ali s tradicionalnom hrvatskokajkavskom terminologijom. Ipak i usprkos oštih konfrontacija, zabrana i progona, upravo tih godina mlado pokoljenje hrvatskih intelektualaca iz Međimurja postiže i značajan uspjeh u otkrivanju umjetničkih vrednota na vlastitom tlu i u vlastitom hrvatskom materinskom jeziku. Naime, godine 1916. Vinko Žganec objavio je u Zagrebu svoju prvu knjigu *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja*,⁸³ koje su — odjeknuvši veoma snažno u hrvatskom glazbenom i književnom svijetu — iznova odjeknule i u samom Međimurju, pa i kod protivnika hrvatske govorene ili pisane, pučke ili umjetničke riječi.

X.

U pregledu hrvatskih književnih i neknjiževnih pismenih spomenika na tlu Međimurja potrebno je spomenuti i različite spomen-ploče, nadgrobne ploče, spomen-natpise kao i različite donatorske natpise. Znatno broj pismenih spomenika takve vrste zapisao je već svestrani Bedeković,⁸⁴ neke tekstove tih ploča i donatorskih natpisa zapisao je Ivan Kukuljević,⁸⁵ a neke Andela Horvat.⁸⁶ Najviše tih spomeničkih tekstova nastalo je na latinskom jeziku, stanovit broj spomeničkih tekstova, poglavito u devetnaestom stoljeću, nastao je i na njemačkom jeziku, a dva spomenika imaju mađarske natpise. Najstarije natpise na latinskom jeziku na tlu Međimurja bilježimo već u rimsko doba, pa je tako Bedeković⁸⁷ poznavao rimsku stelu koja se i danas čuva u čakovečkom muzeju. Ipak, najveći broj spomeničkih

⁸² Vidi o tomu: *Međimurje — Muraköz*, Čakovec, god. 1912. i 1913, tečaj XXIX. i XXX, te *Riječke novine*, Rijeka, god. 1913 (siječanj), tečaj II.

⁸³ Ako izuzmemo hrvatske anonimne pjesmarice, starije i mlade u kojima nalazimo hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, prije Vinka Žganca nešto su pjesama zabilježili u Međimurju i tiskali Josip Bedeković, Stanko Vraz, Štef (Stjepan) Mlinarić, Ivan Kukuljević, Franjo Ksaver Kuhač, Matija Valjavec, Rikardo Ferdinando Plohl-Herdvigo, Antun Luci, Ferencz Gönchi (Josip Margitai).

⁸⁴ Josip Bedeković, o. c.

⁸⁵ Ivan Kukuljević, o. c.

⁸⁶ Andela Horvat, o. c.

⁸⁷ Josip Bedeković, o. c., str. 213.

tekstova na latinskom jeziku nalazimo u kasnijim razdobljima, sve do dvadesetog stoljeća. Što se tiče spomen-natpisa na hrvatskom jeziku, zapažamo da po broju zaostaju za onima na latinskom jeziku, ali brojčano nadmašuju one na njemačkom i mađarskom, premda se istodobno mora reći i to da ta spomen-obilježja — s obzirom na njihovu pučku provenijenciju — u izvedbenom pogledu katkada zaostaju za onima na ostala spomenuta tri jezika, iako među hrvatskim spomen-pločama ima izvanrednih izvedbenih rješenja. Starost, barem do sada očuvanih hrvatskih spomen-tekstova, ne seže dalje od početka devetnaestog stoljeća. Najstariji do sada očuvani spomen-natpis na hrvatskom jeziku potječe iz Goričana. Nalazi se na poklopcu sarkofaga, smještenom u crkvenom parku, kotoripskog župnika, rođenog Goričanca, Ladislava Hranjca. Uz latinski tekst — »Ladislaus Hranycz parohus koturensis solo suo Gorichan mortuus II januaria. 1806«. — na drugoj strani poklopca sarkofaga nalazi se i, na žalost, oštećeni hrvatski tekst, od kojega su ostale čitljive samo početne riječi »Preminul z ovoga. . . . Hranycz. . .«. Najviše uzidanih spomen-ploča nalazimo na crkvi sv. Jurja u Lopatincu, od kojih su dvije dobro očuvane i na hrvatskom jeziku. Jedna je, Janošu Podvesu, podignuta godine 1853, a druga, Janošu Švordi, podignuta je godine 1857. Isto tako jednu veoma dobro očuvanu nadgrobnu ploču s tekstom na hrvatskom jeziku nalazimo i na stijeni crkve sv. Martina u Martinu na Muri. »Ovdi počiva vu prahu Januš Švorda — glasi početak teksta mlađe spomen-ploče u Lopatincu — vu 66 leti dobe od sveta rastavljen, pomilui dušu niegovu o Bože! Svetlost vekivečna nai niemu sveti. Naj počiva vu miru. Amen. 1857«. Svi do sada poznati spomen-tekstovi na hrvatskom jeziku dosta dobro odražavaju narodni govor Međimurja. Dapače, mogli bismo reći da su ti tekstovi narodnom govoru bliži negoli tekstovi književnosti ili administracije. Međutim, premda jezik kojim su pisane te ploče dosta vjerno odražava narodni govor, ipak se može govoriti da te ploče istodobno pokazuju — s obzirom na visoki stupanj podudarnosti — i stano vitu kanonizaciju. Naime, nadgrobne ploče što ih danas nalazimo na crkvama, pokazuju, kao i tekstovi na grobovima,⁸⁸ da su postojale određene formule tih tekstova. Spomen-tekstovi nadgrobni ploča u Lopatincu — kao i onaj u Martinu na Muri⁸⁹ — pisani su, što je također zanimljivo, Gajevom grafijom. Od svih spomeničkih tekstova koji su očuvani na tlu Međimurja, samo

⁸⁸ »Ovdi počiva vu miru Božjem Pongracz Gjura vumerl augusta 30 1897, starosti 72 let. Pokoj večni daruj mu gospone.« Spomen-tekst s nadgrobnog spomenika, križa, groblja u Goričanu. Ima međutim i slobodnijih stilizacija nadgrobni natpisa. Takav je jedan nadgrobni natpis groblja u Kotoribi: »Ovdi počiva vu miru Božjem Pavel Vidović, 58 leta star, vumerl 18. aprila (godina nečitljiva, o. p.). Komu za znamenje ljubavi postaviti dala njegova tovaruška Magda«. Natpis potječe iz kraja 19. stoljeća. Zanimljivo je spomenuti da su neki nadgrobni natpisi na macinečkom groblju i prije 1918. pisani na hrvatskoštokavskom jeziku.

⁸⁹ Tekst nadgrobne ploče plemićke obitelji Kreger, uzidan u crkvu sv. Martina u Martinu na Muri, glasi: »Spomen za plemenitu familiju Kregar iz Bukovia, Mihalia dobe 53, 25 aprila 1824, Anu dobe 53, 20 februara 1835, Karola DO: 43, 12 novembra 1950, Franca DO: 45, 20 februara 1856 zadniega muškoga. Preminuvše stavlien po tužnoi Bariki, dovi Franca Kregar. Mir dušam i nebeski rai. 1856.« Bukovje koje se ovdje spominje zasela je Martina na Muri.

je spomen-tekst na obelisku podmaršalu Srećku Orsiniju Rosenbergu kraj Pribislavca pisan hrvatskoštokavskim jezikom.⁹⁰

Govoreći o spomen-tekstovima, valja napomenuti i činjenicu da se na međimurskim grobljima može zapaziti — prema nadgrobnim spomenicima postavljenim prije 1918 — općenita upotreba hrvatskog jezika. Mađarske natpise nalazimo na grobovima obitelji kojih su članovi iz političkog oportunizma prihvatili mađarski jezik. Po primjerima koji su do sada na grobljima očuvani, vidimo da takvu pojavu bilježimo tek koncem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća.

O životu hrvatske pismenosti na tlu Međimurja do godine 1918. svjedoče i brojni zapisi na objektima narodnog graditeljstva, kućama, školdnjima, kletima i prešama, kao i na predmetima narodnog obrta i narodne radinosti, bačvama, putama, škafima, vrčevima, zdjelama, tepsijama, vihlanima, stolnjacima i brisačima. Usmene obavijesti o postojanju raznih datacija, nominacija i gratulacija na objektima narodnog graditeljstva i predmetima narodnog obrta i radinosti veoma su brojne. Zapisi takve vrste gotovo u pravilu bili su veoma kratki. Uz godinu nastanka, ime meštra, kakav ornament, koju riječ gratularnog, konsekralnog ili apotropejskog značenja, ti tekstovi najčešće ništa drugo i nisu sadržavali. Na žalost, zapisi te vrste upravo su u posljednje doba, urbanizacijom sela — s obzirom na to što nisu bili zapisivani — skoro u potpunosti nestali. Svi ti zapisi, oni o kojima se govorilo da su postojali, i oni koji su očuvani, isključivo su nastali na hrvatskom jeziku.⁹¹

U životu hrvatske književnosti i pismenosti na tlu Međimurja do 1918. konačno, nesumnjivo su značajnu ulogu igrale i malobrojne knjižnice, kako one veće, Nikole Zrinskog i samostanske — pavlinska u Sv. Jeleni i franjevačka u Čakovcu — tako i one župne, koje prema građi, koja nam je do sada poznata, nikada nisu bile bez hrvatskih knjiga. Na žalost, kao što je i poznato, knjižnici Nikole Zrinskog Čakovečkog nakon sekvestracije 1671. zameo se trag. Ponovno je pronađena tek koncem devetnaestog stoljeća u Moravskoj. Sredstvima hrvatske zemaljske vlade i nastojanjem Izidora Kršnjavog ova je knjižnica otkupljena 1892. i danas se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Knjižnica Nikole Zrinskog ima 526 tiskanih knjiga iz 26 rukopisa.

⁹⁰ »Ovdje je umro dne 15. srpnja 1905. zapovjednik 13. vojnog zbora podmaršal grof Srećko Orsini Rosenberg. Na spomen svome zapovjedniku 13. vojni zbor.« Tekst je uklesan u granitni obelisk visok 3,15 cm i na njemu se uz tekst na hrvatskom jeziku nalaze isto-vjetni tekstovi na njemačkom i mađarskom jeziku. Obelisk je izradio čakovečki klesar Trstenjak. Podmaršal Orsini na tom je mjestu poginuo prilikom manevara godine 1905.

⁹¹ Do danas nešto takvih zapisa očuvalo iz devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća. Dva takva zapisa našao sam u selu Gardinovcu, udaljenom od Čakovca 10 km. U kući Sofije Franjković, kb. 173, u prvoj hiži, na glavnoj nosivoj gredi, tramu, piše: »DELAVEC H Vc ZA IVANA HERMAN 1861 +«. U kući Branka Hermana, kb. 171, u prvoj sobi, hiži, na glavnoj gredi, tramu, nalazimo ovaj zapis »1909 + S Ž + BOK NAS POŽIVI«. I kod jednog i kod drugog zapisa urezan je i križ. Međutim, kod zapisa kuće br. 171, na-lazimo urezan i znak koji najvjerojatnije simbolizira obranu protiv požara. Najstariji do sada poznati zapis potječe iz godine 1825. Nalazi se u selu Sveta Marija, Miškinina 14. Ure-zan je u glavnu nosivu gredu, tram, i glasi »1825 DNEVA 4 IIUNIUSA«. Slične zapise kao kod Hrvata u Međimurju nalazimo i kod pomurskih Hrvata u Mađarskoj, o čemu govori etnografska grada u Gradskom muzeju u Velikoj Kaniži.

Druga veoma značajna knjižnica na tlu Međimurja bila je u Sv. Jeleni u kojoj je od 1376. djelovao pavlinski samostan. Za razliku od knjižne građe knjižnice Nikole Zrinskog, građa pavlinske knjižnice poznata nam je tek djelomice. Ali da je bila značajna, govori nam podatak da je imala 25 inkunabula.⁹² Kao i knjižna građa još triju hrvatskih pavlinskih samostana — Lepoglave, Remeta i Novog — i građa svetojelenske knjižnice nalazi se danas u budimpeštanskoj Sveučilišnoj knjižnici. Jedino je kontinuitet djelovanja — od utemeljenja 1659. — očuvala franjevačka knjižnica u Čakovcu. Ipak, i nepotpuno poznavanje građe dotičnih knjižnica, kao i tek djelomično poznavanje međimurskih župnih knjižnica, govori da sve knjige hrvatskih pavlinskih samostana nisu bile sekvestirane. Expavlini koji su nakon ukinuća reda postali župnici u nekim novoosnovanim župama donijeli su sa sobom i dio samostanskih knjiga. Zahvaljujući tome u Goričanu, kamo je 1789. došao expavlin Adam Mežnar, i danas nalazimo nekoliko knjiga s njegovim exlibrisom, a najvjerojatnije je iz njegova doba i Bedekovićev *Natale solum*, Mulihov *Posel apostolski*, kao i Matijevićevo *Rastolnačenje velikoga katekizmuša*. Očuvana tek djelomice, župna knjižnica u Sv. Mariji, gdje je za župnika 1790. postavljen expavlin Placidije Kligor, posjeduje Belostenčev *Gazofilacij* i jedan primjerak propovijedi *Pet kamenov* Jurja Reša. I u ostalim dvjema župama gdje su za župnike postavljeni expavlini — u Doljnoj Dubravi Eustahije Jambrešić, a u Draškovcu Vincencije Horvat — postojale su značajne knjižnice (knjižnica u D. Dubravi se nije očuvala, a knjižnica iz Draškovca prenesena je u knjižnicu Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu). Po vrijednosti svojega fonda, među ostalim župnim knjižnicama u Međimurju — pokraj štrigovske koja je djelomice stradala u doba okupacije — značajna je župna knjižnica u Selnici. Uz Belostenčev *Gazofilacij* i Sušnik-Jambrešićev *Lexikon*, ta knjižnica posjeduje čitav niz izdanja hrvatskih pisaca — posebice starih — Marulića, Vetranovića, Kanavelića, Lucića, Đorđića, Kačića, zatim Kristijanovića, Katančića, Kukuljevića, Šuleka i Babukića. Tu je knjižnicu velikim dijelom skupio u devetnaestom stoljeću rodoljubivi selnički župnik Janko Šenk.

Knjižni fond međimurskih župa — koji zaslužuje posebnu raspravu — u cjelini je na žalost, veoma teško, gotovo nemoguće, u potpunosti rekonstruirati, pa i usprkos činjenici što katkada neke knjige — kao primjerice Vitezovićeve i Habdelićeve — bilježe i kanonske vizitacije. No već i ova veoma nepotpuna slika pokazuje da hrvatska književnost i pismenost na tlu Međimurja nije rasla bez osnove, što joj je i pomoglo da se i kroz najteže razdoblje mađarizacije Hrvata u Međimurju — uspjela probiti.

Iz do sada poznate građe — koja ovim radom nije mogla biti iscrpljena i koja je veća nego što se očekivalo — vidi se da je Međimurje do 1918. kontinuirano bilo uključeno u hrvatsku kulturnu i jezičnu maticu — katkada i veoma intenzivno — i da je jezik u najvećem dijelu građe književni hrvatsko-kajkavski sa stanovitim nanosima lokalnog govora, a u sedamnaestom sto-

⁹² Vértési Miklos, *Az Egyetemi könyvtár Ösnyomtatvány — Gyujteményének története*, *Az Egyetemi könyvtár évkönyvei*, sv. II, Tankönyvkiado, Budapest, 1964.

ljeću i pod jakim utjecajem ozaljskog kruga pisaca. Građa isto tako pokazuje da je bilo u dokumentima i nešto jezičnih utjecaja zapadnougarskih Hrvata — te nešto utjecaja štokavskoikavskih i kasnije štokavskojekavskih — kao što pokazuje da je u životu hrvatske pismenosti i književnosti u Međimurju bilo i oscilacija uslijed političkih penetracija, posebno koncem sedamnaestog i početkom osamnaestog stoljeća, ali istodobno ta građa pokazuje i to da je i usprkos stranim penetracijama gotovo u svim razdobljima bilo i istaknutijih pojedinaca na književnom i znanstvenom polju. Do relativnog slabljenja hrvatske pismenosti i književnosti u Međimurju — premda ima i uspjeha — dolazi u devetnaestom stoljeću, naročito u drugoj polovici devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, što je posljedica s jedne strane političkih prilika u Ugarskoj — veoma aktivno upletanje politike u jezik Hrvata u Ugarskoj — a s druge strane posljedica jezičnih promjena u samoj Hrvatskoj, koje su se javile kao otežavajuća okolnost za međimurske Hrvate i njihovo ravno-pravno i plodonosno uključivanje u hrvatsku pismenost i književnost.*

* *Napomena:* Svima onima koji su mi svojom susretljivošću u knjižnicama i arhivima, općinskim i privatnim, omogućili da dođem do građe i ovim se putem srdačno zahvaljujem.